

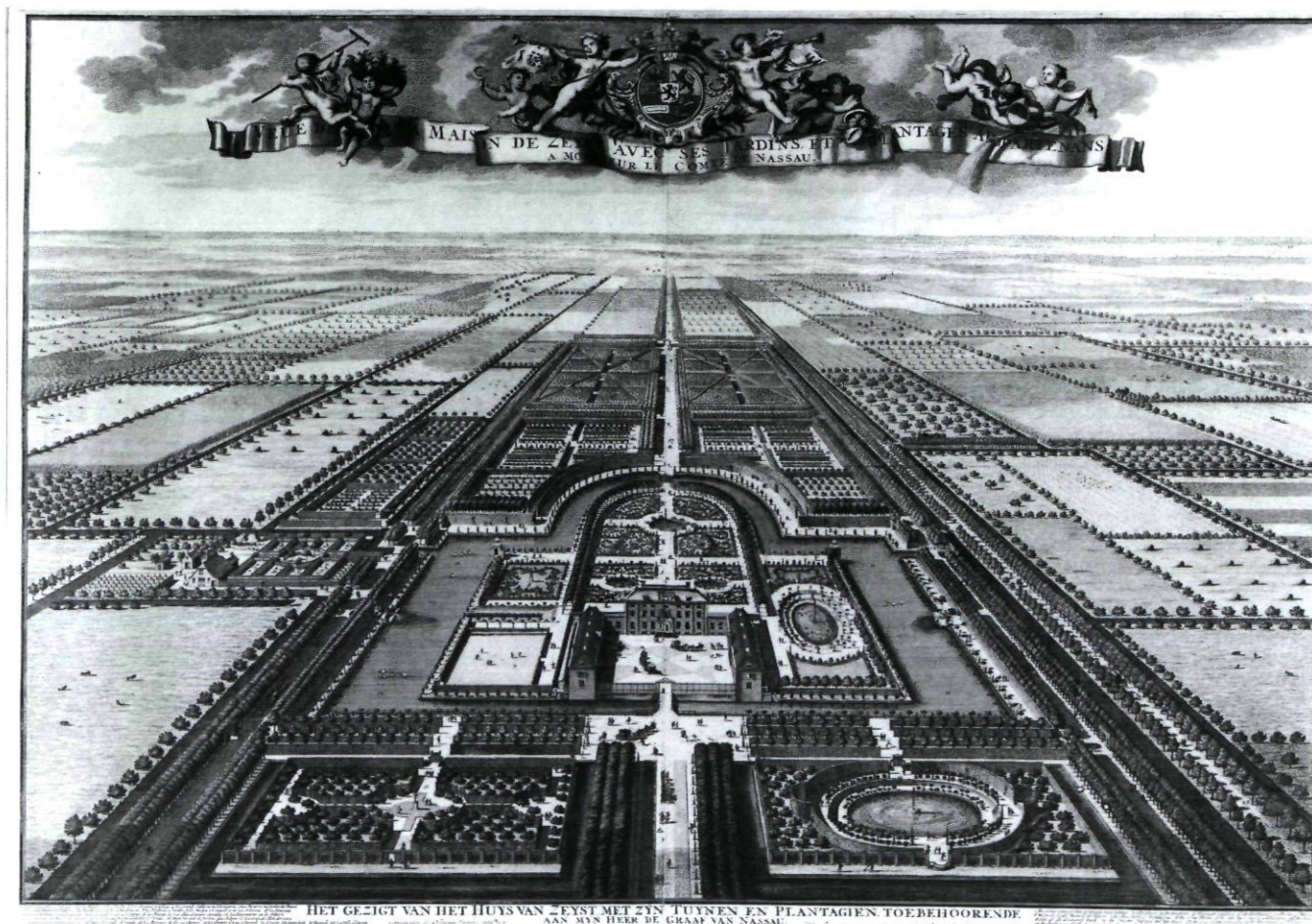
Het Slot te Zeist en zijn bewoners vanaf 1745 tot 1924

Catharina L. van Groningen

Voorgeschiedenis

In Zeist begon Willem Adriaan van Nassau-Odijk, achterneef van koning-stadhouder Willem III, in het derde kwart van de 17de eeuw met een ambitieus project: de aanleg van een huis en bijgebouwen als middelpunt van een uitgestrekte formele tuin. In januari 1677 had hij van de Staten van Utrecht de lage heerlijkheid Zeist gekocht. Op verzoek van Willem Adriaan werden de hoge en lage jurisdictie van Zeist en Driebergen een maand later door de Staten van Utrecht, gepousseerd door Willem III, aan hem in vrije eigendom overgedragen. Willem-Adriaan vroeg en kreeg van de Staten bovendien

'permissee van den vervallen en geruineerden huysse van Zeyst op de oude fondamenten of elders ter gelegener plaatse in het opgedachte district te moogen doen opbouwen'. Begonnen werd met de tuinaanleg en de twee bouwhuizen aan weerszijden van een bestraat voorplein. Hierin kwamen de keukens (linker- of zuidvleugel) en een *'galderij of orangerie'* (rechter- of noordvleugel). In 1682 waren zijvleugels en tuinen gereed. Pas daarna begon men met het hoofdgebouw, dat, getuige een jaartal op de ingangspartijen voor en achter, in 1686 tot aan die hoogte was gevorderd en niet lang daarna zal zijn voltooid.¹

Afb. 1. 'Het Gezigt van het Huys van Zeyst, met zyn Tuynen en Plantagien, toebehoorende aan myn Heer de Graaf van Nassau', vogelvlucht omstreeks 1700 in koper graveerd door Daniël Stoopendaal.

Over het Slot te Zeist en zijn omgeving zijn door de jaren heen diverse publicaties en artikelen verschenen. De meeste schrijvers bespreken de totstandkoming van het Slot en park in de late 17de eeuw en de restauratie van de gebouwen in de jaren zestig van de 20ste eeuw.² De periode tussen de verkoop door de Nassau's in 1745 en de verkoop van het bezit aan de gemeente Zeist in 1924 werd daarbij zelden belicht.

De bewoningsgeschiedenis en het gebruik van huis en park in de 19de eeuw, de periode Huydecoper (1830-1867) en de periode Labouchere (1867-1920) waar tot nu toe evenmin veel over is gepubliceerd, kon aan de hand van bewaard gebleven inboedelinventarissen, verkoopnotities, contemporaine literatuur, foto's en opmetingen van het huis en park deels worden gereconstrueerd. Het blijkt dat het Slot na 1745 door de tijden heen steeds bewoond is geweest, aanvankelijk door huurders en na 1830 door de eigenaren zelf. Van totale leegstand, zoals wel beweerd wordt³, is nooit sprake geweest. De tuinen en het park, onlosmakelijk verbonden aan het Slot, kennen hun eigen geschiedenis van bloei en verval.

In de 18de eeuw is het grootse bezit, ondanks het feit dat het in die eeuw driemaal verkocht werd, vrijwel intact gebleven. Pas bij de verkoop in 1818 viel het definitief uit elkaar. Hierdoor ontstond de mogelijkheid voor de kopers om hun eigen buitenplaatsen aan te leggen in een gebied dat daarvoor bij uitstek geschikt was, namelijk op de grens van de hoge, droge gronden van de Heuvelrug en de lage natte gebieden van de

rivierklei. De opsplitsing van de gronden van Zeist zou het begin betekenen van de stormachtige ontwikkeling van een verschijnsel dat bekend zou worden als De Stichtse Lustwarande, een gordel van buitenplaatsen die zich zou gaan uitstreken van De Bilt tot ver buiten Doorn.

In het navolgende artikel wordt aandacht geschonken aan de bovenvermelde aspecten. Het onderzoek vond plaats in de laatste maanden van het jaar 2001. Er is gebruik gemaakt van de bestaande literatuur en van archiefbescheiden die voorhanden zijn bij het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting te Zeist, de gemeente Zeist, op Het Utrechts Archief en bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

De verkoop van 1745

Een jaar na het overlijden op 4 maart 1742 van Lodewijk Adriaan, graaf van Nassau, heer van Odijk, Zeist, Blikkenburg en Kortgene werd het Huys of Slot te Zeist cum annexis te koop gezet door zijn beide erfgenamen, Willem Adriaan II en Alida Cornelia. Zij hadden al een hypotheek op de goederen genomen van f77.200,--, zoals bij de verkoop zou blijken, en wilden het onderhoud van het uitgestrekte en bewerkelijke bezit niet meer opbrengen. Al eerder waren er stukjes van het terrein (aan buurman Hendrik Verbeek van Beek en Royen in 1742⁴) en onderdelen uit de tuin verkocht. David van Mollem van Zijdebalen had twee grote marmeren vazen op piëde-

Afb. 2. Het beeld Europa (rechts) en Afrika (links) van A. Xavery aan de rand van de Slotvijver (foto RDMZ, 1996).

stallen bemachtigd voor zijn eigen buitenplaats aan de Vecht.⁵ Smids meldt dat de schone beelden, die een der attracties van de Zeister tuinen vormden, in 1707 (!) al niet meer gevonden werden.⁶ Smids overdreef met deze bewering, want bij de verkoop in 1745 worden nog steeds enkele beelden genoemd, te weten een aantal beelden bij de watervallen in de tuin en twee beelden-groepen achter het huis, Europa met Afrika en Azië met Amerika voorstellende van de hand van A. Xaverij: *'de vier steene beelden aan de Waatervallen ten weedersyden het huis leggende (...) Nogh de twee groote Marmore beelden agter 't huis en de Gasparterres staande'*.⁷ In vergelijking met wat het was staken de zes overgebleven groepen wel mager af. In dat licht bezien is de opmerking van Smids begrijpelijk.⁸

Op 29 augustus 1745 verkocht Willem Adriaan II, graaf van Nassau, heer van Zeist en Driebergen, vrijheer van Bergen, aan Cornelis Schellinger en zijn vrouw Sophia Centen de heerlijkheid Zeist en Driebergen en de ridderhofstad Zeist cum annexis ten behoeve van de Evangelische Broedergemeente of Hernhutters. In latere instantie werd de ridderhofstad Blikkenburg daarbij gevoegd.⁹ Op 18 december 1745 vond de overdracht van de goederen plaats. De koopsom van het geheel bedroeg 147.000,-. Daar was niet alles bij inbegrepen. Voor de kamerbehangsels, kachels, de *'spiegelglaes in de groote saal en in de schoorsteenmantels'*, de vaste schilderijen, de billardtafels, én *'de vier steene beelden aan de Waatervallen... leggende (...) Nogh de twee groote Marmore beelden agter 't huis en de Gasparterres staande'* moest de koper f10.000 extra betalen, zodat het uiteindelijke bedrag op f157.000,- kwam.

Het huis in het midden van de achttiende eeuw

Met de aankoop door Cornelis Schellinger veranderde het gebruik van het gebouw ingrijpend. De 'Koningskamer' of grote zaal met vaste spiegels, beschilderde wanden en plafonds en het borstbeeld van de koning-stadhouder alsmede vijf daaraan grenzende vertrekken werden gereserveerd voor de graaf von Zinzendorf, beschermheer van de Zeister Broedergemeente en zijn familie. Voorts vonden Schellinger en zijn vrouw aanvankelijk onderdak in het Slot. Een aantal ruimtes was bestemd voor directe medewerkers, in afwachting van de bouw van hun huizen rond twee pleinen voor het Slot, die Broeder- en Zusterplein zouden gaan heten.

In de noordwestelijke (rechter)vleugel werden in de voormalige oranjerie tot 1768 de kerkdiensten van de Broedergemeente gehouden. Daartoe maakte men twee verschillende toegangen: een voor de broeders en een voor de zusters. Na 1768 was de kerkzaal aan het Zusterplein gereed en de rechtervleugel kreeg de oude functie van oranjerie weer terug. Voorts werd aan de tuinzijde van de rechtervleugel in 1747 een aanbouw gemaakt, een vertrek voor Zinzendorf, Papa's Stube genaamd. Na 1756 werd deze kamer bestemd voor vergaderingen en kleine kerkdiensten.¹⁰ Tot aan de restauratie in de jaren zestig van de twintigste eeuw was de aanbouw aanwezig.

Ook het gebruik van de linkerzijvleugel waarin de keukens waren ondergebracht, veranderde. Dit deel werd bestemd als tijdelijke huisvesting voor de broeders, in afwachting van de bouw van de huizen aan de pleinen voor het Slot. Uit een omschrijving van 1772 blijkt dat de keukens nog steeds in die

Afb. 3. De achterzijde en rechterzijvleugel van het Slot in 1950. 'Papa's Stube' is nog in situ (foto Collectie RDMZ).

vleugel waren waar Stoopendaal ze had getekend onder nr. 3: de Keukens.¹¹

De plaats van de oranjerie

Over de oorspronkelijke plaats van de oranjerie in het Slot-complex blijken de meningen in de literatuur verdeeld te zijn. Verwarrend bij dit onderzoek is dat de verschillende bronnen die men kan raadplegen om de juiste ligging van de oranjerie te weten te komen, beurtelings spreken over 'linker-' en 'rechtervleugel', al naar gelang het Slot of de oprijlaan als gezichtspunt is genomen.

Dat er bij het Slot een oranjerie bestond die meer was dan een simpele kas is duidelijk. In de omschrijving van de goederen bij de verkoop van 1745 staat vermeld *'de adelyke Huijsinge en Ridderhofstad Zeijst, met het Orange huijs, stallinge, koets- en tuijnman's wooninge...'*. Waar die oranjerie zich nu eigenlijk bevond zou moeten blijken uit de grote vogelvlucht van Stoopendaal waar het Slot met zijn opstallen en tuinen staat weergegeven. Echter, de afbeelding van Stoopendaal vermeldt wel in de renvooi onder nummer 4: *'Grootte Galdery of de Orangerie'*, maar hij verzuimde het cijfer in de afbeelding weer te geven.

In zijn artikel over het slot te Zeist¹² gaat Meischke er vanuit dat de oranjerie gezocht moet worden aan de buitenzijde van de linkervleugel, de keukenvleugel, waar Stoopendaal inderdaad een langgerekte galerij met lessenaarsdak heeft weergegeven. Om dit nu als 'Orange huijs' te beschouwen lijkt wat verregaand. Hier is eerder sprake van 'trekkasten', muurkasten waarin druiven, perziken en ander 'moeilijk' fruit opgekweekt konden worden. In de visie van Meischke zou de rechtervleugel niet als oranjerie maar als een kleine stal en koetshuis hebben gediend. De officiële grote stallen lagen namelijk een stuk verder weg, buiten de slotgracht, in de gebouwen die later als brouwerij zouden worden ingericht.

Deze 'linkervleugel' mening wordt weersproken door J. Meerdink.¹³ Hij situeert de oranjerie in de vleugel aan de kant van de Waterige weg, de rechterzijvleugel. Meerdink baseert zijn mening op een beschrijving van de 'Geheym-schrijver' uit 1759¹⁴ die meldt: *'Betreffende het Riddermatige Huys te Zeyst, het vertoont zig als een Voortreffelyk Gebouw, hebbende twee Vleugels na vooren en eene ter rechterhand tot de stallingen van Paarden en Rytuygen, en het nodige Dienstvolk, en de andere ter linkerhand tot de Vergadering van de Gemeente der Hernnhuthers (...) Men vind die [de plaats in welke zij hunne vergadering houden] aan de Linkervleugel van het Huys te Zeyst, en is een lange Zaal van omtrent 120 voeten en byna 40 breed, van boven zuiver wit en effen bestreken.* De Geheym-schrijver gaat, aldus Meerdink, bij zijn beschrijving uit van het Slot. Meerdink legt echter niet uit hoe hij tot die conclusie komt, hoewel de Geheym-schrijver daar heel expliciet over is. Hij meldt *'Men gaat er door twee Portalen in en uit, zynde die voor de Mannen aan 't bovenen die voor de Vrouwen aan 't benede eynde geschikt'*. In de zaal zaten de mannen *'ter rechterhand van den Leeraar'*, de vrouwen *'ter linkerhand'*. De leraar of voorganger had zijn

zitplaats *'in 't midden aan de Westzyde'* van de kerkzaal.¹⁵ Aangezien de voorganger zijn plaats zeker niet tussen de toegangsdeuren gehad kan hebben - bij de zuidoostelijke of linkervleugel zou dat het geval zijn -, blijft alleen de noordwestelijke of rechtervleugel over als locatie. Papa's Stube is dan ook een logische situering, naast de tijdelijke kerkzaal.¹⁶ De Tegenwoordige Staat (1772) vergroot de links-rechts verwarring alleen nog maar. De samensteller beschrijft de omgeving van het Slot bezien vanaf de oprijlaan, de Nassau-Odijklaan: *'Aan de linkerhand, als men de laan opgaat is de Buitenplaats Bekenroyen'*. Wanneer de schrijver de brug van het Slot overgaat keert hij zich als het ware 180° om en beschrijft het gebouw met zijn vleugels bezien vanuit het Slot.

In Zeist is alle onduidelijkheid met links en rechts na 1818 van de baan. Vanaf dat jaar hanteert men de huidige benaming van linker- en rechtervleugel, steeds bezien vanaf de oprijlaan met het gezicht naar het Slot.

Wanneer na 1768 de Broedergemeente de beschikking krijgt over een eigen kerkzaal wordt de gebedsruimte in de zijvleugel van het Slot weer tot oranjerie ingericht, aldus de mededeling in de Tegenwoordige Staat¹⁷ (die vanuit het Slot naar de vleugels kijkt): *'Verder heeft het Huis twee groote vleugels, ter regterzijde tot keukens en stallingen, en ter linker tot eene orangerie geschikt, welke tot het volbouwen der nieuwe zaal, der Broedergemeente tot haare vergaadering gediend heeft'*.

In hun artikel over het Zusterplein en het Broederplein uit 1970 volgen Schimmel en Temminck Groll de rechtervleugeloptie en voegen een nieuw argument toe: in het Prediger-Archiv staat een vermelding dat de 'Betsaal' (de kerkzaal) lag aan de kant van het Zusterhuis.¹⁸

De oranjerie blijft in de loop van de tijd heen en weer schuiven. Bij de verkoop van de bezittingen in 1818 wordt geen oranjerie in een der zijvleugels meer vermeld, maar wel een *'capitale Broeijerije met gemetzelde Trekkasten en Kribben'* in de moestuin achter de vijver.¹⁹ In 1867 blijkt de oranjerie weer terug te zijn, maar nu in de linkervleugel van het hoofdgebouw.²⁰ Tot 1905 zou die daar blijven.

De verkoop van 1767

Het Slot wordt in de 18de eeuw nog tweemaal verkocht, in 1767 en in 1784.

Op 1 april 1767 verkochten Cornelis Schellinger en zijn vrouw Sophia Centen de heerlijkheid Zeist, het huis met tuinen en bossen, alsmede de ridderhofstad Blikkenburg en diverse boerderijen en landerijen voor f145.500,- aan Zinzendorfs' dochter Maria Agnes, burggravin van Dohna, gravin van Zinzendorf en Pottendorf.²¹ Op 25 oktober 1768 volgde de overdracht.

De nieuwe eigenaresse was niet vaak aanwezig. De gebouwen werden verhuurd door haar vertegenwoordiger in Zeist, de rentmeester Johann Georg Wallis. De verkooptekst van 1767 was weinig anders dan die in 1745: *'de ridderhofstad Zeijst met het Orange Huis, kelders, keukens, Horlogie ende Klok²² boven in het Huis, Stallinge, Koets en Thuinmanswo-*

ninge, Brouwhuis etc'. Extra was dat de ridderhofstad Blikkenburg er dit keer wel direct bij zat met zijn 'Cingels, Thuin, Boomgaard en Pantagiën, Bouw en Duifhuis, met Eggen en Enden, en alle zijn toebehoren, groot omtrent Twintig Mergen Lands'. Over de indeling van het middendeel en de vleugels van het Slot en het gebruik ten tijde van deze verkoop zijn geen gegevens bekend.

De verkoop van 1784

Op 17 september 1784 werden de hoge heerlijkheid Zeist en de ridderhofstad Blikkenburg met alles wat daar aan rechten en landerijen bij hoorde aan Johannes Rénatus van Laer (1731-1792), lid van de Broedergemeente, voor f152.000,- verkocht.²³ Het transport vond anderhalve maand later plaats, namelijk op 1 november 1784.²⁴ Van Laer woonde niet zelf op het Slot, maar verhuurde het gebouw aan verschillende personen, waartoe hij in pandig verschillende aanpassingen had laten uitvoeren. Om aan huurders te komen werd regelmatig in de Utrechtsche Courant geadverteerd. De eerst bekende huurder wordt in 1788 vermeld. Het betreft een 'Heer de Sterke', van wie wij verder niets weten.²⁵ Van Laers drie zonen Johannes, de erfgenaam, Cornelis Rénatus en Jacob van Laer zetten het verhuurbeleid na de dood van hun vader voort. Na het overlijden van zoon Johannes in 1816 zetten diens broers en tevens erfgenamen het bezit in mei 1818 te koop.²⁶ Ditmaal is wel bekend hoe de indeling van het Slot was en de benaming van de verschillende vertrekken luidden. De verkoopmemorie van 1818 is daar zeer uitvoerig over. Een en ander komt hieronder uitvoerig aan de orde.

Het is heel goed mogelijk dat Johannes van Laer jr. degene is geweest die de kappen van de lage tussenstukken ter zijde van het corps de logis heeft laten aanbrengen, aansluitend aan de daken van de zijvleugels. Hierdoor kwam er meer ruimte ter beschikking en was het beeld van het Slot eenduidiger geworden. De kenmerkende tegenstelling tussen het voornamen hoge corps de logis en de eenvoudiger zijvleugels ging door de verbouwing grotendeels verloren. Wanneer de verbouwing heeft plaats gevonden kan niet met zekerheid gezegd worden. Op de tekeningen van Johannes de Bosch uit het midden van de 18de eeuw komen de kappen nog niet voor. Op de grote maquette van het Slot, die ter plaatse bewaard wordt en die van vóór 1815 dateert, zijn de kappen inmiddels tot stand gekomen.²⁷ Het is bekend dat Johannes van Laer met verbouwingen bezig was. Zijn inventaris uit 1817 vermeldt namelijk in de oude zaal van het Slot²⁸: 'Een partij afbraak, bestaande in Houtwerk, raamen, deuren, cosijnen, dakleijen en steene neuten'. De kappen hoeven het niet te zijn. Het kan ook wijzen op de verandering van de vensterindeling met de grote achtruits ramen.

De verkoop van 1818

Op 14 november 1818 werd het grootste deel van het bezit door de Van Laers verkocht en overgedragen aan Mr. Coen-

raad Willem Wijborgh, rentenier en, wat al snel zou blijken, speculant te Amsterdam.²⁹ Ook hij woonde niet in het Slot, maar verhuurde de ruimtes aan verschillende personen.

Een aantal percelen en landerijen gingen in andere handen dan die van Wijborgh over. De ridderhofstad Blikkenburg was met de boerderijen Stoetwegen en Zomerdijk op 16 mei 1818 verkocht aan Jacoba Margaretha (van) Harscamp (1755-1827), echtgenote van Jan Anthonie Taets van Amerongen van Woudenberg (1769-1828).³⁰ Het Broeder- en Zusterplein, drie percelen land met de Karpervijver en de begraafplaats waren eveneens buiten de verkoop gehouden. Zij gingen naar de Evangelische Broedergemeente. Aan Mr. Otto van Romondt hadden de erven voor f5000,- een stuk grond overgedragen ten oosten van het Slot³¹ waar hij na 1819 een huis en park met de naam 'Schoonoord' liet aanleggen. Lot nr. 12 in de verkoopmemorie³², het terrein daar tegenover, werd aan de Amsterdamse rentenier E.C. Schröder overgedaan die daar zijn buiten Sparrenheuvel liet bouwen. De buitenplaats Beek en Royen die Johannes van Laer jr. omstreeks 1811 wederom aan het grondbezit van de heerlijkheid Zeist had kunnen toevoegen, kwam op 8 mei 1818 voor een deel (huis, erf, stalling en tuin) in bezit van de Utrechtse edelman J.P.C.H. van Renesse van Wilp en diens echtgenote S.C. Straatman³³. Het bij Beek en Royen horende grote bos (lot nr. 2 in de verkoopmemorie van 1818) ging wel over in handen van C.W. Wijborgh en kwam in 1822 aan de Evangelisch Luthersche gemeente te Berbice In Brits Guyana. In 1830 kocht Albert Voomborgh het uiteindelijk.³⁴

De verkoop van 1818 betekende door de splitsingen het einde van de omvang van het oorspronkelijke Nassaubezit en bood de mogelijkheid aan nieuwe eigenaren hun buitenplaatsen te bouwen. Het is het begin van de Stichtse Lustwarande.

De verkoop van 1822

Wijborgh bleek uiteindelijk meer speculant dan rentenier te zijn want hij deed het bezit al snel van de hand. Op 1 mei 1822 verkocht hij voor f120.000,- de hoge en vrije heerlijkheid van Zeist met de gebouwen en de bijbehorende rechten, de landerijen, bossen en lanen, alsmede het rechthuis van Zeist aan de Evangelisch Lutherse gemeente in Berbice. Ook de dubbele bank in de kerk der Hervormde Gemeente van Zeist aan de linkerzijde van de preekstoel hoorde daarbij.³⁵ Hij had daar aardig op verdiend, want hij had zelf f45.500,- betaald voor het geheel.³⁶

Aan de verkoop waren enkele toezeggingen verbonden. Kennelijk was Wijborgh met verbeteringen aan Slot en vleugels begonnen, want er werd bij de verkoop gestipuleerd dat de verkoper de gestarte verbeteringen zou afmaken, onder andere aan de stallen en koetshuizen. Bovendien zou de Kamer of Salon in de Vleugel 'welke door den Heer Sweerts de Landas³⁷ wordt geoccupeert', geheel in orde gebracht worden. Helaas staat nergens vermeld wat dat 'in orde brengen' inhield. In het park was in het Voorbosch sprake van de voltooiing van 'de nieuwe partij of het graven der Beek', dat

ook nog voor rekening van de verkoper kwam.

Het gebouwencomplex bleef intensief in gebruik aangezien het verhuurd bleef aan diverse personen. Op 30 januari 1830 zou de Evangelisch Lutherse gemeente te Berbice het Slot en directe omgeving aan J.E. Huydecoper verkopen die het met zijn gezin zou gaan bewonen. Hij kon zich voortaan 'Huydecoper van Zeist' noemen.

Het huis in de eerste decennia van de negentiende eeuw

Van 4 februari 1817 dagte kent een acte met de inventaris van Johannes van Laer³⁸, opgemaakt bij notaris Karseboom te Zeist. Van 15 mei 1818 dateert een gedrukte omschrijving van de goederen ten behoeve van de voorgenomen veiling van die goederen in 1818 door de erfgenamen van Van Laer.³⁹ Van de verkoop van 1822 bestaat een beschrijving die weinig anders is dan die van vier jaar daarvoor.⁴⁰ Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de verkoop aan Huydecoper in 1830,

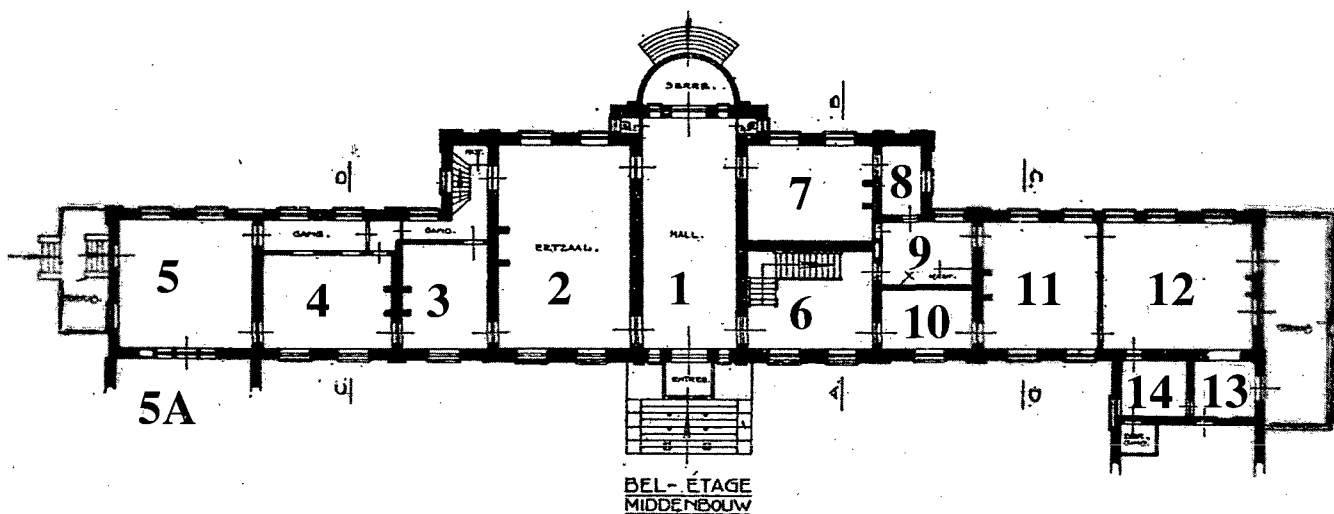
de beschrijvingen verschillen op enkele details na weinig van die uit 1822.⁴¹ Wanneer alle stukken met elkaar vergeleken worden kan een aantal conclusies over de toenmalige indeling en gebruik van het Slot, de bijgebouwen en de omringende terreinen worden getrokken.

Het Middelgebouw

In de Memorie van 1818 staat het bezit bloemrijk en uitvoerig beschreven. De bezoeker wordt als het ware bij de hand meegenomen en laat zich vanaf de voordeur door het gebouw rondleiden:

'Hetzelve Adelijk Slot is hecht, sterk en weldoortimmerd, met een kapitaal heel en half Uur, slaand Uurwerk voorzien; komende men van de Voorlaan van Zeijst, over de Brug, en een ruim bestraat Bassecour, met een Bordes, in de ruime festibule van het Slot, met wit marmere Platen belegd [1].⁴²

- Ter linkerzijde vindt men een zeer ruime Zaal, met vaste

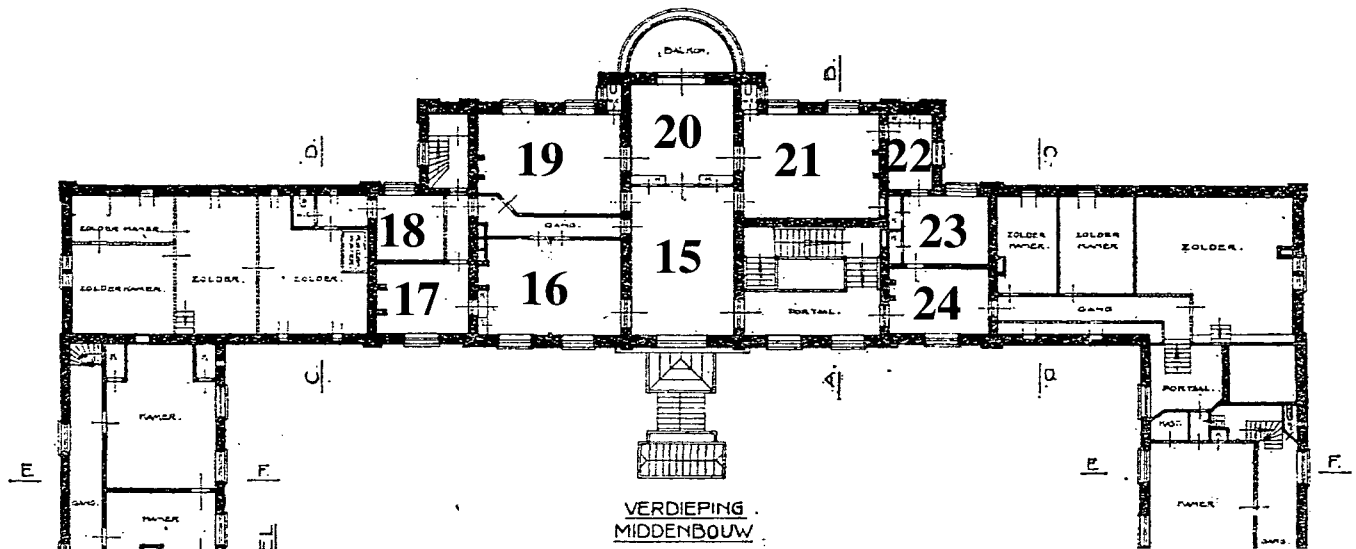

Afb. 4. Plattegrond van de bel-etage in de 19de eeuw met de benamingen der vertrekken.

Benaming van de vertrekken op de bel-etage

1818	1865	1867	1897
1. ruime festibule	Vestibule	Vestibule	Groote vestibule
2. zeer ruime Zaal	Groote Zaal	Groote Zaal	Groote Zaal
3. groote Kamer	Kleine Zijkamer	Kamer met marmeren schoorsteen	Bibliotheek
4. groote Kamer	Kleine Eetkamer	Kamer met nis	Huiskamer (Eetkamer)
5. groote Kamer		Kamer met gestucadoorde wanden	Biljartkamer
5a. eene Kamer behoorlijk behangen		Bloemenkamer/Oranjerie	Zijvleugelkamer?
6. een fraaij geschilderd Portaal	Groote Trappaantal	Portaal	Vestibule
7. met Tapijt behangen Appartement	Kantoorkamer	Achter- of Tuinkamer	Studeerkamer
8.	Kabinetje	Kabinetje	Kamertje daarnaast
9. kleinder Appartement		Provisiekamer	Provisiekamer
10. kleinder Appartement	Nankingsche Kamertje	Kamer met linnenbehangsel	Kleine kamer daarnaast
11. groote Kamer net behangen	Roode Zijkamer	Groote Kamer	Slotzicht
12. een fraaije Zaal met doek	Warandakamer	Zaal	Zomersalon
13. Appartement ter zijde	Koepelkamertje	Kabinetje	
14. Appartement ter zijde	Kabinetje der Warandakamer	Bergkamer	

Afb. 5. Plattegrond van de verdieping met de benamingen van de vertrekken in de 19de eeuw.

Benamingen van de vertrekken op de verdieping

1818	1865	1867
15. eene ruime Billard Zaal (samen met nr. 20)	de Bovenvestibule	eene groot gestucadoord Portaal
16. een groote Kamer	de Groene Voorlogeerkamer	eene Voorkamer behangen gestucadoord met nis
17. Kabinetje, behangen	het Groene Kabinetje	eene tweede Voorkamer daarnaast
18. Kabinetje, behangen	het Badkamertje	eene Badkamer gestucadoord en behangen
19. een groote Kamer	de Kinderkamer	eene Achterkamer behangen, gestucadoord
20. een ruime Billard Zaal (samen met nr. 15)	Middenkamer op den gang	eene tweede Kamer achter de Vestibule
21. eene ruime Kamer, wel behangen geplafonneerd	de Groene Achterkamer	eene derde Achterkamer, behangen, gestucadoord,
		met Schoorsteen, Kast en Aisance
22. Appartement, behangen	Kabinetje daarachter	eene Kabinetje behangen en gestucadoord
23. Appartement, behangen	de Kleine Achterlogeerkamer	eene vierde Achterkamer, behangen
24. Appartement, behangen	de Kleine Voorlogeerkamer	voorkamer ter rechterzijde, behangen en
		geplafonneerd met Nis

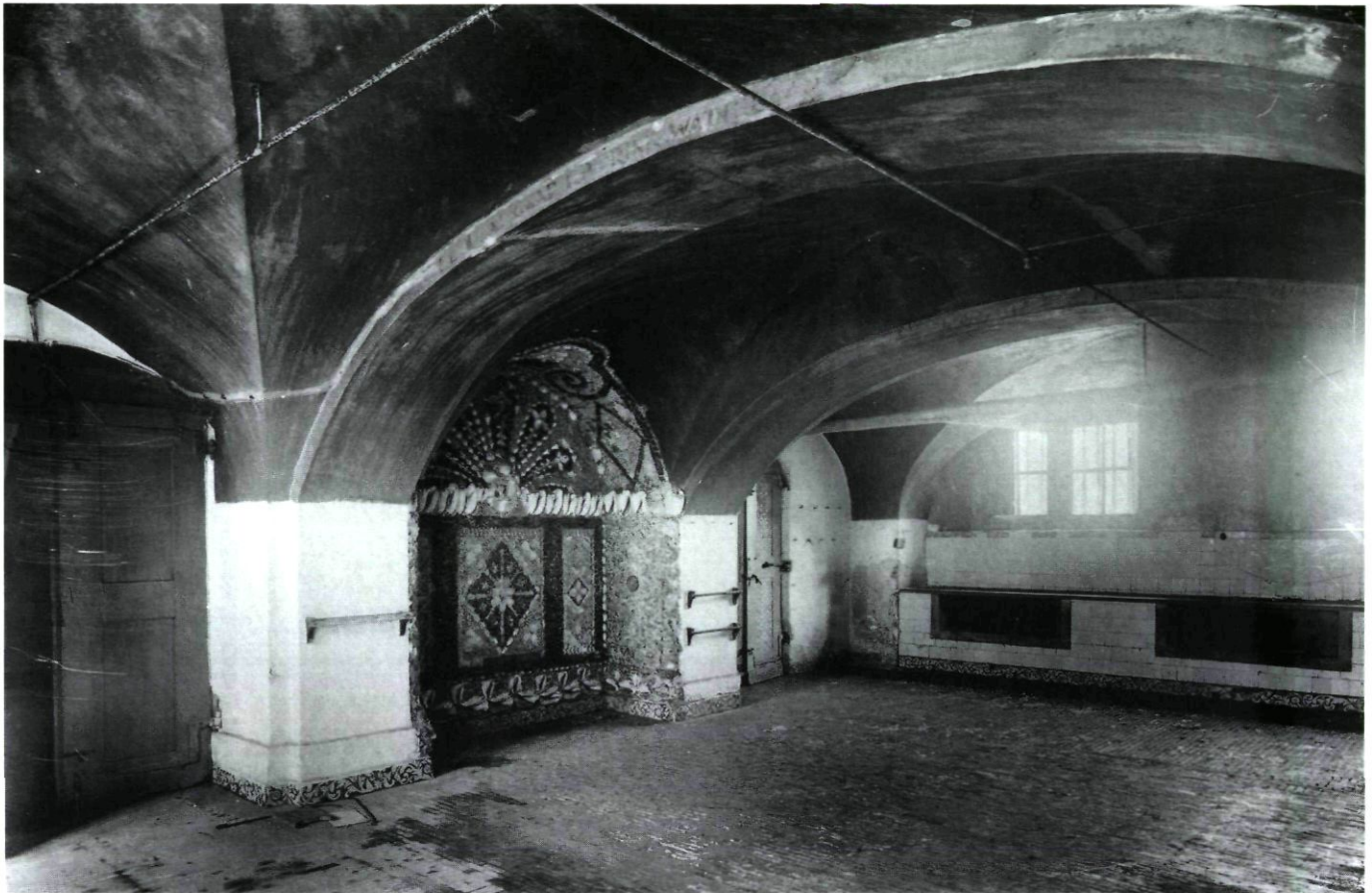
Penantspiegels, en met doek in vakken met Lijsten behangen, gelambriseerd, en met geschilderd Plafon en Schoorsteen voorzien [2], haar uitzicht hebbende op de Lanen, Tuinen voor en achter het Slot gelegen; naast dezelve Zaal drie groote Kamers allen behangen, gelambriseerd en geplafoneerd, met Schoorsteenen voorzien [3,4,5]; daar achter eene Kamer behoorlijk behangen, geplafoneerd en een Schoorsteen in dezelve [5A], alle hun uitzicht hebbende op het Basscour, Lanen, Vijvers en Tuin, voor en rondom het Slot. Ter rechterzijde bij het inkomen van het Slot een ruim en fraaij geschilderd Portaal, waarin eene roijale Trap naar boven en beneden [6], daar naast een met Tapijt behangen Appartement, met Schoorsteen, uitzicht hebbende op de Laan [7], en nog twee kleindere Appartementen [9, 10]; ter zijde eene groote Kamer, net behangen, gelambriseerd, geplafoneerd en met Schoorsteen voorzien, uitzicht hebbende op de Laan en Tuin van het Slot [11], daar naast nog eene fraijje Zaal met doek in vakken, en vergulde Lijsten, behangen, gelambriseerd, met fraaij Plafond, Schoorsteen en vaste Spiegel [12], ter zijde twee Appartementen, hun uitzicht hebbende op de Tuin van het Slot en Laan [13, 14].

Uit de beschrijving blijkt dat de door Willem Adriaan aan-gebrachte decoraties in de Koningszaal, het trapportaal en de grote vertrekken rechts daarvan nog aanwezig waren. Een vertrek had een wandbespanning met tapisserieën, kennelijk zo bijzonder dat het een extra vermelding waard was. In geen van de verkoopnotities en inboedelinventarissen nadien zou een dergelijke vermelding meer terugkeren. Alle vertrekken, behoorlijk behangen en gelambriseerd waren te verwarmen, getuige de aanwezigheid van een schouw.

De beschrijving gaat verder met de kelders:

De Trap naar beneden afkomende heeft men een zeer ruime Keuken met Pomp, Fournuis en verdere Commoditeiten en Offices, behoorlijk gekluisd, voorts nog elf zoo groote als kleinere bekluisde Kelders, gaande allen onder het gebouw, en allen wel bevloerd zijnde, in een derzelve een Pomp met goed Water'.

Opmerkelijk genoeg wordt hier geen melding gemaakt van het schelpengrotje, waarvan toch aangenomen wordt dat het uit de bouwtijd dateert en dat dus in 1818 zeker aanwezig

Afb. 6. Het schelpengrotje in het souterrain van het Slot te Zeist omstreeks 1910. Een van de loden rozetten waar het water uitkwam is rechts duidelijk te zien (foto Verz. Prentenkabinet, Leiden).

was. Een mogelijkheid is dat het door een betimmering aan het oog onttrokken was. Perslot diende die ruimte als keuken. Het grotje is een opmerkelijk bouwsel. De betrekkelijk ondiepe nis is in zijn geheel versierd met verschillende soorten schelpen, koraal en flintsteen. Aan de zijkanten zaten rozetten met loden buisjes, waaruit men kan opmaken dat er ooit sprake geweest is van een waterwerk. Op een foto van omstreeks 1910 is een van die rozetten duidelijk waar te nemen. Hoe men zich dat waterwerk moet voorstellen is niet helemaal duidelijk. Misschien kwam het water uit een van de waterreservoirs op het dak. Op de bodem van de nis werd het water in een bassin opgevangen.

Na de beschrijving van de kelder komt de verdieping aan bod. *'de Trap naar boven opgaande, heeft men op de boven verdieping eene ruime Billard Zaal met geschilderd behang, hebbende een allerriant uitzicht door de Laan en het Voorbosch van Zeijst op de Heide, en van achteren door het Achterbosch op de Bouwlanden [15 en 20], daar naast twee groote Kamers [16 en 19] en Kabinetjes [17 en 18], allen behangen en met Schoorstenen voorzien, ter regterzijde daar van eene ruime Kamer, wel behangen, geplafoneerd, en een Schoor-*

steen op dezelve [21]; voorts nog drie Appartementen alle behangen, waarvan een met een Schoorsteen is voorzien 22, 23, 24]; voorts boven het geheele Gebouw eene groote goede Droogzoldering en Vliering'.

De meest frappante constatering op de verdieping is dat de biljartkamer op de bovenvestibule geschilderd behang heeft. Alle kamers waren te verwarmen. Voor die tijd was dat bij de meeste buitenplaatsen op de Heuvelrug zeker niet vanzelfsprekend. De buitenhuizen werden doorgaans alleen in de zomer bewoond, zodat schouwen in principe niet voorkwamen op een andere dan de hoofdverdieping.

De linkervleugel

De hele zuidoostelijke of linkervleugel - in dit artikel wordt het Slot en zijn vleugels vanaf de laan bekeken - blijkt bij de verkoop in 1818 enige jaren daarvoor ten behoeve van de verhuur tot een zelfstandige, van het hoofdgebouw afgezonderde woning te zijn ingericht met alle gemakken van dien. De indeling blijkt weer uit de uitvoerige beschrijving in de verkoopmemorie. *'Zijnde de linkervleugel van het Slot, eene op zich zelfs van het Hoofdgebouw afgezonderde Wooning, eenige jaren geleden geheel vernieuwd, bestaande in het*

volgende Corps de Logis, als bij het inkomen ter linkerszijde een Voorkamer, modern behangen en gestucadoort, ter rechterzijde een Voorkamer met behang, daar achter een ruime Zaal modern behangen, gestucadoort met een Schoorsteen met marmere Mantel, uitzicht hebbende op de Laan, Tuin en Vijvers van het Slot; wijders een Dessertkamer [een pantry], Keuken met Bakoven, Fournuis, Pomp en verdere Offices, uit de Keuken komende, een Poederkamer [een vertrek waar de pruiken opgemaakt en gepoederd werden] en gemetzelde Schuur; voorts bergplaats voor Turf en Hout, en goede ruime bekluisde Kelders, de boven Verdieping voorzien van een Portaal met Provisiekamer, vier behangene Kamers alle geplafoneerd, waarvan twee met Schoorsteenen, alle uitzien op het Bassecour, boven het Huis luttige Droogzolder en twee Kamers voor Domestiken; ter zijde derzelve Wooning nog een ruim Locaal, en daarboven drie Appartementen en Zolder'.

De rechtervleugel

De rechtervleugel had nog steeds het koetshuis en de stal, maar ook een aantal woonvertrekken. De oranjerie was eruit verdwenen. 'Bestaande de Regtervleugel van het Slot, uit het zelve komende in eene Vestibule met ruime Trap naar de tweede Verdieping; voorts eene Kamer behangen en met Schoorsteen, Kelderkamer, Mangelkamer, Keuken met alle Offices, een Waskeuken, Vaathok en kleindere Keuken; op de boven Verdieping zeven zo groote als kleine Kamers, waaronder twee goed behangen en met Schoorsteenen voorzien; voorts eene luttige Droogzolder boven hetzelfde, alles uitzicht hebbende op het Bassecour, de Laan en Vijvers van het Slot'.

De verhuringen in de eerste decennia van de 19de eeuw

De verkoopmemorie van 1818 schildert een beeld van een mooi, goed bewoonbaar huis. Zoals gezegd woonde desondanks de eigenaar Van Laer er niet. Ten tijde van diens overlijden was het Middelgebouw tot 1 mei 1819 verhuurd aan Otto van Romondt voor f525,- per jaar. Een paar vertrekken blijken buiten de verhuur gehouden te zijn: de oude zaal, een achterkamer, een niet nader aangeduide rommelkamer en een van de kelders. De inventaris van Van Laer van een jaar eerder vermeldt namelijk in de oude zaal van het Slot⁴³: 'Een partij afbraak, bestaande in Houtwerk, raamen, deuren, cosijnen, dakleijen en steene neuten, benevens eenige matten en rommeling'. De achterkamer was een provisiekamer. Daar werden bewaard: 'Zes stuks gerookt vleesch, en twintig dito Tongen'. In latere inventarissen komt nog steeds een provisiekamer voor, maar niet als achterkamer maar een tussenvertrek rechts van de traphal. Of daar ook vlees bewaard werd is niet meer vermeld. In de kelder lag 'Een partij glasramen, cosijnen en Houtwerk; Een partij oud lood en oud ijzer; Een honderd zestig flessen genever en zeventig dito roode wijn'. Opmerkelijk is de laatste post. Kennelijk had Van Laer in het huis op het Broederplein waar hij woonde geen ruimte voor zijn drankvoorraad. Of alle genoemde afbraakmaterialen te maken hadden met een verbouwing of wijziging van het Slot, te denken valt aan de verandering van de vensters, is niet ondenkbaar, maar kon nergens bevestigd worden.

De douairière Craeijvanger⁴⁴ huurde de linkervleugel tot 1 mei 1819 voor f500,- per jaar, een bijna even hoog bedrag als Van Romondt betaalde voor het middelste gedeelte van het Slot. Na de verkoop aan Wijborgh verhuurde deze per 1 mei 1821 voor de tijd van een jaar aan Samuel Pierre Labouchere de linkervleugel en de stal met koetshuis bij de tuimanswoning achter de vijver. De huurprijs was aanmerkelijk omhoog gegaan want Labouchere moest f1000,- betalen voor: 'Een Huis met Een Tuyn daar achter zijnde de Linker vleugel van 't kasteel te Zeyst behoorlijk door Zijn Heg en water afgescheiden van dat gedeelte wat bij den Binnenhoekvleugel van het slot te Zeijst blijft bestaande het Huis uit vier beneden kamers, vier boven kamers, Domestique kamers, een kabinetje [de voormalige poederkamer] als mede Een Keuken & kelder benevens Een stalling & Koetshuis staande bij den Tuimans woning'.

De verhuur van de linkervleugel werd na de verkoop in 1822 aan de Evangelisch Lutherse gemeente gecontinueerd. Bovendien kreeg Labouchere ook nog het gebruik en de wandeling in de tuin achter de stal en het koetshuis met de verplichting de tuin te onderhouden.⁴⁵ Hiervoor betaalde hij f200,- per jaar. S.P. Labouchere bewoonde de linkervleugel van het Slot uitsluitend in de zomermaanden. In de winter verbleef hij in Rotterdam.⁴⁶

Ten tijde van het overlijden van Johannes van Laer (1816) werd de rechtervleugel in twee gedeelten verhuurd. Mevrouw Kelderman, de weduwe van de Zeister drost huurde een deel voor f320,- per jaar. De heer Iddekinge⁴⁷ huurde een deel voor f250,- per jaar en een stuk tuin. Bij de verkoop in mei 1818 blijkt mevrouw Kelderman tot 1 november van dat jaar nog steeds het ene deel te huren. Mr. A. van Romondt had de plaats ingenomen van de heer Iddekinge en huurde voor hetzelfde bedrag, f250,-, het andere deel van de rechtervleugel. De oranjerie was uit de rechtervleugel verdwenen en verplaatst naar de moestuin achter de vijver. Het koetshuis en de paardenstal werden tot het middengebouw gerekend en werden niet aan een van de huurders van de rechtervleugel in gebruik gegeven.

De verhuur bleef, de huurders veranderden. Op 24 september 1824 wordt het middengedeelte met koetshuis en stallen in de rechtervleugel voor zes jaar verhuurd door de gevolmachtigde van de Evangelisch Lutherse gemeente aan F. Stapert. De overeenkomst ging in op 1 mei 1826.⁴⁸ Stapert woonde daar al, getuige de tekst van de overeenkomst en moest per jaar f1400,- betalen, een aanmerkelijke huurverhoging sinds 1818: 'Het Middenste gedeelte van het Slot te Zeist, bestaande in diverse Zaal, Kamers, Keuken, Kelders en Zolders, benevens annexe Koetshuijs en Paardenstallinge, alle zodanig en in diervoeg gesitueert als hetzelfde thans ook door Zijne Weled. in Huure bewoond en gebruikt word'.

De huurder kreeg het recht om de tuin achter het Slot te gebruiken. Het was hem echter verboden bomen te rooien of plantsoenen te veranderen zonder toestemming van de verhuurder. Interessant is de vermelding dat wanneer in de

winter de plaats niet bewoond werd - kennelijk woonde de huurder er dus alleen in de zomer ondanks de aanwezigheid van stookmogelijkheden op de verdieping - hij er toch zorg voor moest dragen dat er behoorlijk zou worden gelucht en gesloten: *'zo als Zijn Weled. ook zal Zorgen dat door den Winter het Hart uit de Pomp geligt worde'*. De klok moest worden opgewonden door de klokkenist aan wie de huurder toegang moest verschaffen *'naar de Klok, staande boven op het Slot, om dezelve te kunnen Opwinden'*.

De brouwerij

In de loop van de 18de eeuw waren de koetshuizen een deel van de stallen achter het Slot tot brouwerij ingericht. Toen Schellinger in 1745 eigenaar werd van het Slot c.a. is al melding gemaakt van het bestaan van *'een Brouw hujs met alle het geene daar aan aard, en Nagelvast is,....'*. Het was een huisbrouwerij voor de bewoners van het Slot waar voor eigen consumptie bier werd gebrouwen.⁴⁹ In 1818 werd de brouwerij verhuurd. *'Wijders de Gebouwen, te voren tot Stallinge van het Slot geschikt, nu tot eene Mouterij en Bierbrouwerij ingerigt, met annexe groote Stallinge en Koethuis, item kleine Stallinge, Lootzen en Daghuurders Wooninge, Bergschuur en verder toebehoren, mitsgaders Tuin en Grond daarbij en aan gelegen, ter zijde van het Slot van Zeijst, de Blikkenburger Vaart en zoogenoemde Carpervijver, zijnde de Gebouwen tot Wooningen ingerigt, in gedeeltens verhuurd....'*

De bewoonsters van het Zusterhuis, aldus de verkoopmemorie van 1818 konden de tuin en de lanen om de vijver tot december 1818 gebruiken: *'De tuin met het Grasgewas en de Lanen om de Vijver, rondsom het Slot, tot ultimo December 1818, aan het Zusterhuis ten gebruikte gelaten'*. De tuin achter het Broederhuis en de begraafplaats van de Broedergemeente achter het Zusterhuis waren aan hen in erfpacht uitgegeven.⁵⁰

De inkomsten

De heer van Zeist had een niet onaanzienlijke bron van inkomsten uit de verhuur en verpachting van zijn goederen. De jaarlijkse baten wogen ruimschoots op tegen de jaarlijkse lasten. Uit de verkoopmemorie van 1818 blijkt dat er aan inkomsten per jaar f 14.455,40 binnenkwam. Dat waren opbrengsten van de verschillende rechten als jacht en visserij. Het meest frappante recht was *'het regt van overzicht uit de Buitenplaats Wulperhorst, over de Zeijster Achterlaan naar Bunnik, geaccordeerd aan de Hoog Ede Geboren Vrouwe Taets van Amerongen van Woudenberg, geb. Harskamp'*, dat jaarlijks f21 opbracht. Verder waren er inkomsten uit erfpachten, grondhuren, jaarlijkse rente-opbrengsten, jaarlijkse vergunningen, de huren die uit de appartementen in het Slot kwamen (f3240,50 per jaar), de huurpenningen van de brouwerij, boerderijen en diverse opstallen, de opbrengsten van houtverkoop enz. Aan lasten moest de eigenaar f3239,87 betalen, voornamelijk bestaande uit onderhoudskosten en belastingen op de eigendommen. De meest opmerkelijke post hier was wel *'Een Jaarlijksche Canon aan het St. Barbara Gasthuis te Utrecht, van een vet Lam te voldoen met f 28'*. Zijn batig saldo voor het jaar 1818 bedroeg f11.215,53.

In het archief van het Huis Zeist komt een ongedateerd overzicht voor van huuropbrengsten van het Slot uit omstreeks 1830.⁵¹ Daaruit blijkt dat het hele Slot, met uitzondering van de linkervleugel, nog steeds verhuurd werd. De prijzen waren aanmerkelijk verhoogd sedert de verkoop van 1818, vaak meer dan 100%. Alleen de opbrengst van het zicht vanuit de Wulperhorst was hetzelfde gebleven: f21.

Het park tot 1830

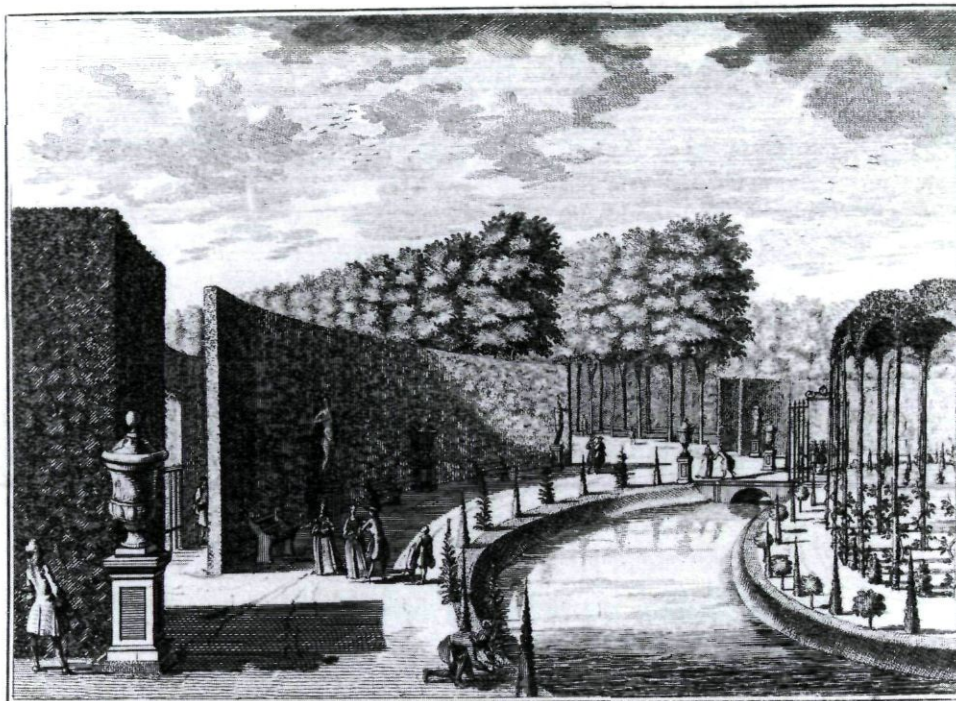
Over de structuur en de beplanting van het park en de bossen behorende tot het Slot te Zeist staan ons verschillende bronnen ter beschikking: de prenten van Stoopendaal (omstreeks 1700), de tekeningen van Johannes de Bosch (midden 18de eeuw), het Plan van Zeist van Petersen en Forsell van omstreeks 1800⁵² en de diverse verkoopnotities tussen 1745 en 1830 waarin het bezit beschreven staat.

Daniël Stoopendaal geeft het Nassaubezit, gebouwen, tuinen en park omstreeks 1700 weer in twee (geïdealiseerde) vogelvluchten naar het noordoosten en zuidwesten en in negentien aanzichten. Het oudste beeld in woord van het park verkrijgt men uit de omschrijving van de goederen bij het transport van 18 december 1745.⁵³ Over het Slot en het gedeelte in zuidwestelijke richting daarachter: *'... de adellijke Huijsinge en Ridderhofstad Zeijst, met het Orange hujs, Stallinge, Koetsen Tuijnman's wooninge, Brouw hujs met alle het geene daar aan aard, en Nagelvast is, Item de Bloemtuyn mitsgaders de moes en andere Tuijnen, het Sterrebosch benevens de Laan agter het voorschreve sterrebosch reikende vandaar tot agter aan de Gemeene Kleij Reijweg, afgesloten met twee boomen....'*

De genoemde gebouwen, tuinen, lanen, bossen en weilanden kan men met uitzondering van het Brouwhujs, alle bij Stoopendaal terugvinden. Hij tovert een beeld voor ogen vol van parterres de broderie, tuinbeelden en vazen, kuipplanten, kunstig geschoren heggen, fonteinen en berceaux, ijverig werkende tuinlieden en zich verpozende bezoekers.

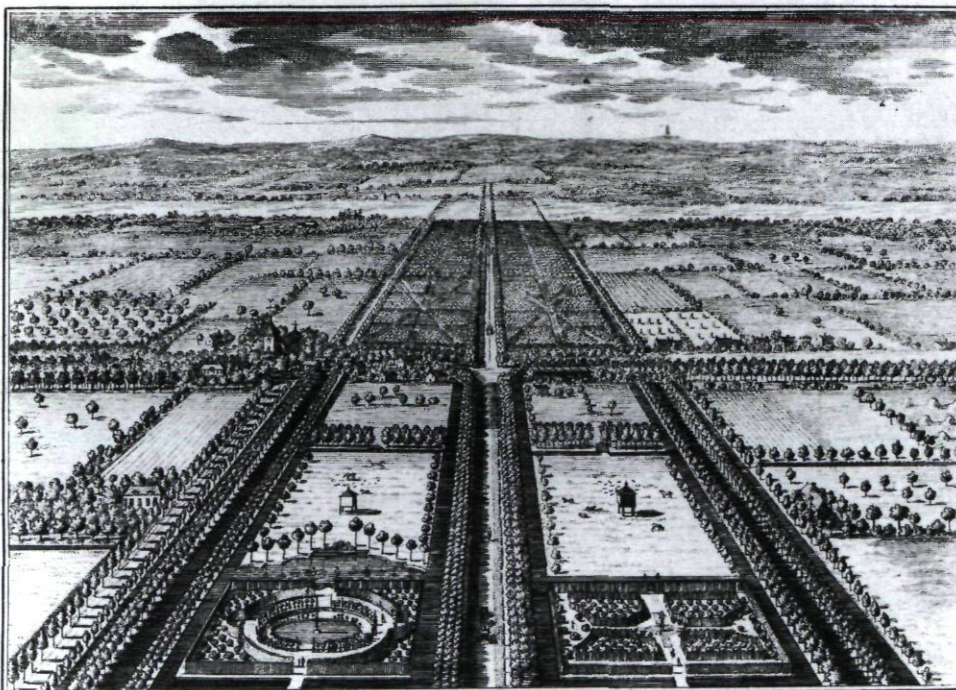
De omschrijving van 1745 gaat verder met de noordoostkant van het terrein richting Amersfoort: *'nog drie [sic; er zijn er vier] perseelen weijlandt, geleege ten weederzijden de laan voor het hujs te Zeijst, met zyn Duijve vlugten, daar op staande en voorts met alle hetgeene in gemelte Huijsinge, aard, en Nagelvast is, en alle de bepootinge, en beplantinge, soo van opgaande boomen, als ander houtgewasch, in en om de Plantagie staande, met de vijvers, en waters, daartoe behoorende, als meede het Regt vande waaterloop, off course tot gemelte watervallen, van ouds behoorende; Item nog het groote midde Starrebosch voor het hujs te Zeijst, met zyn Laanen, Waters, Eijke en andere wallen als Stekhout in verscheijde vakken, verdeelt, met een daghuurders wooninge, een Eijskelder, met nog een Schaapshok, ten oosten daar nevens staande, met het Landt daar agter gelegen, sijn begin neemende uijt het Rondeel vant Dorp Zeijst, strekkende tot aan de Piramide Heijwaarts op⁵⁴, ten Eijnde hetzelve Bosch, nog*

Vue du demy Rondceau par derrier le Berceau d'herbe. | *Gesigt vant half Rond agter de groene Berceaux.* 19

Afb. 7. 'Gesigt vant half Rond agter de groene Berceaux', kopergravure van Daniël Stoopendaal omstreeks 1700 waarop de geschoren heggen, de piramide-vormige en ronde boompjes, de beelden en vazen op sokkels, zich verpozende bezoekers en nijver werkende tuinlui op staan weergegeven.

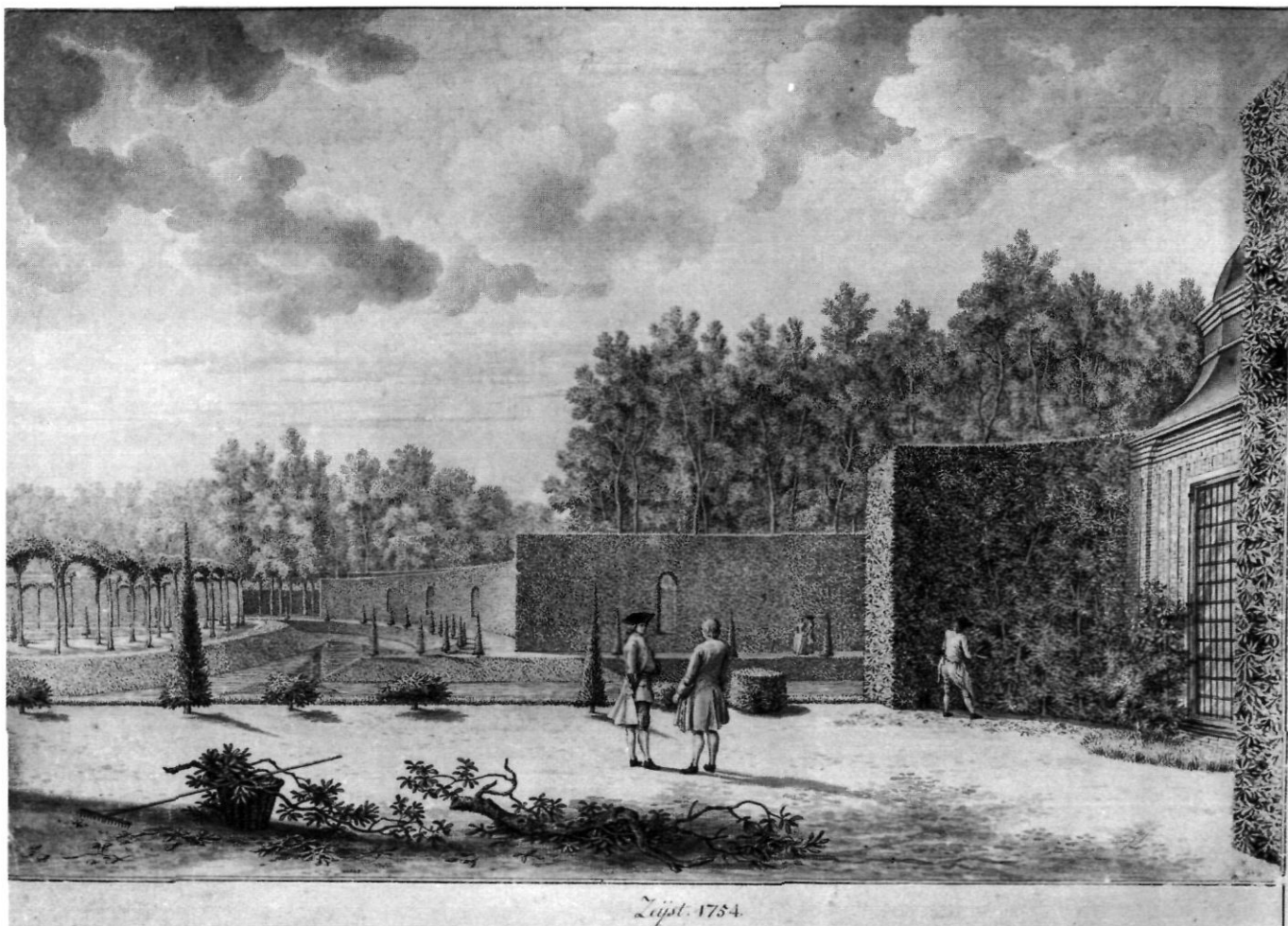
Vue de la maison de Zeyst vers le Village et les Montagnes. | *Gesigt vant Huys naa het dorp Zeyst en het gebergte.* 2

Afb. 8. 'Gesigt vant Huys naa het dorp Zeyst en het gebergte', kopergravure van Daniël Stoopendaal van omstreeks 1700.

het Nieuwe aangelegde Sparrebosch, daar naast ten Noord-Westen gelegen, strekkende heijwaarts op als vooren (...) '. Op de vogelvlucht van Stoopendaal in noordoostelijke richting ziet men de oprijlaan, de weilanden met de duiventillen (vierkante bouwwerkjes op poten en onder een tentdakje), de Dorpsstraat en het Rond(eel) met de huizen en de kerk en, verder naar het noorden richting Heuvelrug, het Achterbosch, de sterrenbossen met beuken en eiken. Op de voorgrond links is de grote ovale kom weergegeven, waar na 1748 de begraafplaats van de Broedergemeente zou komen⁵⁵ en rechts de 'voor tuyn met de Arbermyns' (het arboretum). Op de weilanden met de duiventillen zouden vanaf 1748 de huizen van het Zuster- en het Broederplein verrijzen. De plaats van de daghuurderswoning, het schapenhok en ijskelder, de laatste niet al te ver van de vijvers en nog vóór het Rond(eel) is niet met zekerheid vast te stellen. Een renvooi ontbreekt op deze vogelvlucht. Er staat op het stuk tussen de beide weilanden en het Rondeel wel een aantal opstalletjes getekend die daarvoor in aanmerking kunnen komen.

Hoewel door de Nassau's vóór 1745 nogal wat tuinsieraden uit het park verkocht waren, en de bewerkelijke aanleg met beplanting tegen het midden van de 18de eeuw vereenvoudigd was, bleef er nog voldoende over dat de moeite van het aanschouwen waard was. Tussen 1747 en 1755 vervaardigde Johannes de Bosch (1713-1784) dertien tekeningen van het Slot en zijn directe omgeving.⁵⁶ Het park wordt door de Geheymsschrijver in 1759 beschreven.⁵⁷ Beide bronnen combinerend levert het 't volgende beeld op.

'Den Hof agter het Huys gelegen, heeft eene Vorstelyke Aanleg, en is verdeelt in Palm en Gras-Parterres, omringt met Groene Gaanderyen, tusschen welke men langs ruime Paden doorgaande, allerley Gewas van Bloemen des Zomers voor de Reuk en 't Gezicht, zig overvloedig kan verlustigen', De meeste tekeningen van De Bosch zijn gezichten van het park achter het Huis.⁵⁸ De palm- en grasparterres binnen de omgrachting blijken minutieus te zijn onderhouden. De groene gaanderijen zijn hoge geschoren heggen waarin

Afb. 9. Het achterdeel van de tuin in 1754 door Johannes de Bosch (coll. Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting te Zeist).

Afb. 10. Een blik in het gedeelte direct buiten de tuin in 1751 door Johannes de Bosch (coll. Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting te Zeist).

rondboogopeningen, dan wel rechthoekige uitsparingen zijn aangebracht voor een beperkt zicht 'naar buiten'. De heggen dienden als camouflage van de achtergelegen wildernis en als beschutting tegen koude wind of te felle zon. Langs de gebogen oevers van de omgrachting staan kleine kegelvormige vormsnoei-boompjes. Bloemen ziet men in bescheiden mate in de parterres te weerszijden van de centrale laan tussen achtergevel en hek. '... en daar benevens, de springende Fonteynen en Cascades, op allerhande wysen, zien spelen: waar by het niet aan veele Konstbeelden ontbreekt, om den Hof tot cieraad te dienen', zo vervolgt de Geheym-schryver. De kunstbeelden, kennelijk nog steeds in situ, zijn weinig manifest op de tekeningen. Alleen tekening 17 biedt een blik op de nog steeds bestaande groep van Europa en Afrika. Ook de springende fonteinen, door Stoopendaal in 1700 nog zo fraai weergegeven, zijn aan de tekenpen van De Bosch ontsnapt.

'Dit stuk met het Huys is rondom in een zeer wyde Graft, of Vyver omgraven, welkens Vischrykheid zeer zelden op eenige Buytenplaats gezien wordt. De Fruyt-Hoven, en die voor de Keuken met nog meer andere, welke niet min vermakelyk, als een heerlyk aanzien hebben, zyn zoo fraay na de ware Konst

aangelegt, dat niemant dezelve bewandelende, daar van aan eenmaal verzadigt kan zyn, maar telkens weder uitgelokt werd, om dat aangename Zeyst in desselfs Plantagien weder te willen zien. (...) Van de wilde Plantagien hunne grootheid hebben wy geen bericht, als dat dezelve zeer groot zyn; strekkende die tegen over het Huys, met vyf Allées, tot byna aan het Huys ter Heyde, de weg van Utrecht naar Amersfoort. Deese Plantagien zyn alle meest van Eyken en Beukenboomen, welke laatste daar wel het beste groeyen. Twee Bosschen van Denneboomen... besluyten deese Plantagie ten Oosten en Westen...'

Met de 'wilde plantagien' zullen de sterrenbossen, het Voorbosch en het Achterbosch, bedoeld zijn ten noordoosten en zuidwesten van het Slot. De Bosch heeft ze niet getekend, evenmin als de moestuinen en boomgaarden achter de vijver.

Voor het onderhoud van de tuinen was een vaste tuinman aangesteld. Omdat hij dat werk alleen niet af kon - het onderhoud van een 'Franse' tuin was buitengewoon intensief - werd door de rentmeester Johan Georg Wallis, de vertegenwoordiger van de eigenaresse, in 1771 een aanbesteding gehouden

voor onderhoudswerken aan tuinen en park.⁵⁹ Het werk werd gegund aan drie tuinlieden die onder toezicht stonden van de vaste tuinman. Zij hadden tot taak de paden en lanen te schoffelen, de hoge hagen te scheren en de graskanten af te steken 'na een regte lienie'. Voorts het harken van de gazons, het snoeien en binden van de berceaux, het snoeien van de 'palm peramijdes', de vormsnoei-boompjes die rond de vijvers en de paden stonden opgesteld, het omspitten van de bloembedden, het schoonmaken en -houden van de grachten, de cascades en waterlopen en het afvoeren van het tuinafval. Dit was allemaal steeds terugkerend onderhoudswerk dat door de hoger gekwalificeerde vaste tuinman niet gedaan werd. Het tuingereedschap werd vanwege de opdrachtgever verstrekt.

Het park was nog steeds de moeite van een bezoek waard. De Tegenwoordige Staat is niet zeer uitvoerig maar vermeldt desondanks⁶⁰: '[het Slot ligt in] zeer weelderige en wyduitgestrekte plantagiën en heeft, voor zig, een breede laan, met een yzeren hek van den gemeenen weg afgescheiden. Te wederzijde deeze laan plagt vet weiland te zyn, dat thans grootendeels door de woningen der Broedergemeente beslagen is (...). Agter het huis is een fraai Bloemperk, met twee Kabinetten of Tuinhuijsjes op elken hoek. Dit alles is in eene ruime graft, of breedten vyver, die te wederzyde eene Kaskade heeft, elk met twee schoone liggende Reuzen- of Rivier Gods-beelden versierd, besloten. Hier agter is een lommerryk en somber bosch van beukenboomen'. De kabinetjes zijn door De Bosch getekend. Thans is er nog één over.

Wanneer het bezit in 1818 wordt geveild verpakt de 'Memorie'⁶¹ de inmiddels bekende verkoopteksten in bloemrijke zinnen en is informatiever dan voorheen over het plantmateriaal. Een nieuwe toevoeging dit keer is de vermelding van een 'broeijerij' en gemetselde muurkassen, een recent gebouwde tuinmanswoning en enkele loodsen: '*Wijders het Spacicus en allezints Roijaal aangelegd Gebouw, (...) allerriant in deszelfs Grachten gelegen; hebbende zoo van vooren, als van achteren de schoonste uitzichten, door trotsch aangelegde Lanen, aan de zuidzijde door een houtse Brug en brillant IJzer Hek van de Voorlaan, en een over de Vijver liggende Brug en IJzer Hek, van het Achterbosch afgescheiden - Achter het Slot een groote Tuin met exquisite Vruchtboomen beplant rondsom door Vijvers omgeven, en door het laatstgemelde Hekken afgesloten van het Achterbosch - . Item de Voorlaan van Zeijst naar het Slot loopende, en bij het inkomen van de Dorpstraat en het Rondeel met een IJzer Hek afgescheiden, en met Lindeboomen beplant, voorts capitale Vischrijke Vijvers rondsom het Slot gelegen, en het Esse en Else Hakhout achter de Broedertuin en Begraafplaats gepland. (...)*'.

- *Het zoogenaamde Achterbosch van Zeijst, achter het Adelijk Slot van Zeijst gelegen, met de bij hetzelfde Slot behorende wel aangelegde en geëxtendeerde Moes en Bloemtuinen achter de hooge en zware Beuken Hagen gelegen, met eene capitale Broeijerij, met gemetselde Trekkasten en Kribben; voorts nog eene met exquisite Vruchtboomen beplante Boomgaard en Kwekerij'.*

- *Item eene weinig jaren geleden opgebouwde wel doortimmerde Tuinmanswoning, met annexe gemetselde Loozen.* Uit de inventaris van Johannes van Laer die in februari 1817 is opgemaakt blijkt dat alle opstallen in de tuin intensief gebruikt werden. In de 'Broeijerij' stonden 230 grote en kleine potten met bloemen te overwinteren. Hier werden ook de ramen van de druiven- en perzikenkassen bewaard. De tuinloodsen waren de bewaarplaats voor gezaagd en ongezaagd hout, tuin- en timmermansgereedschap. Op de Nederlandse buitenplaats in de late 17de en vroege 18de eeuw was de mode om exotische gewassen te telen, hetzij onder glas in zogenoemde trekkasten, hetzij op de koude grond. In Zeist waren beide kweekvormen aanwezig. In het 'Orange Huys' en de trekkasten werden de oranjeboompjes en later perziken en ananassen geteeld. De tuingedeelten direct achter de vijverboog waren in gebruik als boomgaard en meloentuin.

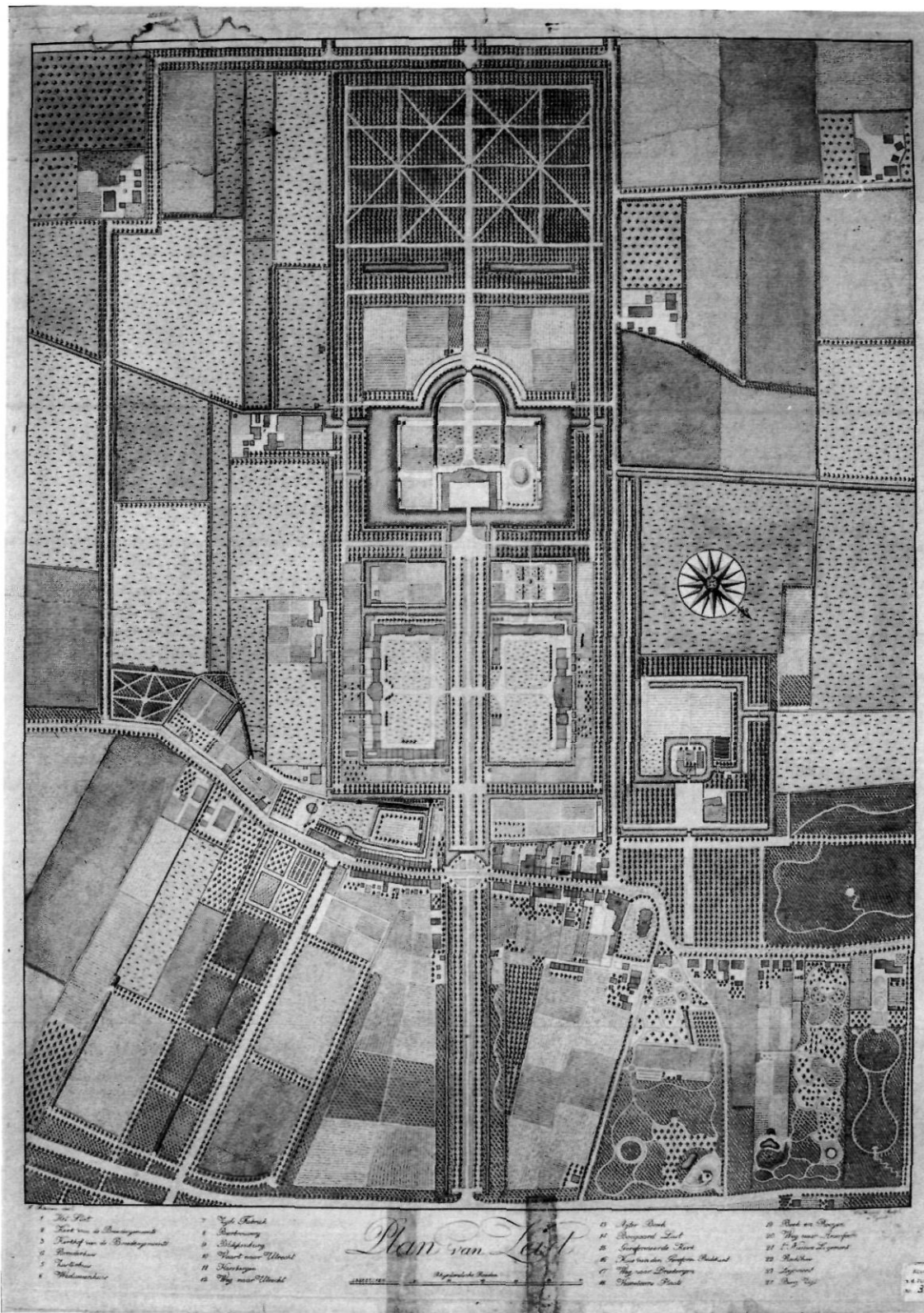
- *Zijnde voorts het Bosch met diverse wegen doorsneden, en beplant met zware Beuken, Eike en Ipe Boomen, terwijl de Vakken met extra wel wassend Esse en Else Hakhout is beplant, hetzelfde Bosch groot 20 Morgen, strekkende van het Slot tot aan en met de halve Blikkenburger Dwarslaan, van waar het door een capitaal IJzer Hek is afgescheiden (...)*

Voorts de groote Achterlaan van Zeijst, met Beuken, Eiken en Willige Boomen, Else en Esse Hakhout beplant, groot ruim 8 morgen, strekkende uit de Blikkenburger Dwarslaan tot aan de Gemeene Weg naar Bunnik...'

Omstreeks 1800 vervaardigden Petersen en Forsell een 'Plan van Zeist' waarop alle onderdelen van tuin en park staan weergegeven. Waar de broeijerij, de tuinmanswoning en de loodsen staan, is niet in de renvooi aangeduid. De Memorie geeft als toelichting dat de moes- en bloemtuinen met de tuinmanswoning, de kapitale broeijerij, de trekkasten en kribben, alsmede de boomgaard en kwekerij zich achter de hoge en zware beukenhagen in het Achterbosch bevonden. Op het Plan van Zeist komt daar één locatie voor in aanmerking, namelijk het in rood aangegeven bouwblok ten zuidwesten van het Slot direct achter de grote vijver aan de rand van een van de rechthoekige vakken. Dit deel van de tuin was in 1700 in gebruik als '*bogarden en meloentuynen*' (nummer 16 op de vogelvlucht van Stoopendaal). In 1818 was de indeling en functie van dat onderdeel nog niet veranderd.

Het bos

Aan het eind van de 17de eeuw bestonden de bossen bij het Slot Zeist uit een **Voorlaan** (vanaf het Slot tot aan het Rond(eel), het **Voorbosch** (vanaf het Rond tot aan de 'piramide' op de 'gemene' heide, tegenwoordig Huis ter Heide) en een **Achterbosch** (vanaf het Slot tot aan de Blikkenburgerlaan). Vanaf het Achterbosch liep nog een **Achterlaan** tot aan de 'gemene weg' naar Bunnik. Het eerste stuk van het Voorbosch en Achterbosch bestond uit twee sterrenbossen. De sterrenbossen waren met rechte en schuine lanen doorsneden,

Afb. 11. 'Plan van Zeist', vervaardigd door C. Forsell omstreeks 1800. De formele structuur van tuinen en park achter het Slot is nog in situ (HUA, Archief Evangelische Broedergemeente, inv.nr. 317).

zodat er een patroon van driehoeken was gecreëerd.

Een in 1709 verschenen en vele malen herdrukt Frans tractaat van A.J. Dezalliers d'Argenville⁶² onderscheidt verschillende wenselijke categorieën in de bosaanleg en beplanting bij een buitenplaats, namelijk:

- grote oppervlakken van opgaand hout met paden voor de jacht die vaak in een ster waren aangelegd;
- hakhout, meestal eikenhout met een omlooptijd van negen jaar;
- bosquetten van regelmatige rijen hoog opgesnoeide haagbeuk, iep of linde;
- haagvormige doorzichtige bosquetten die tot doel hadden een 'zachte' overgang tussen tuin en buitengebied te bewerkstelligen;
- 'les bois verds', bossen bestaande uit naaldhout.

Al deze categorieën bos zijn in de aanleg van Zeist terug te vinden.

Voorts verkondigde Dezalliers d'Argenville een uitgesproken mening over lanen en laanbeplanting.⁶³ Hij verdeelde de lanen onder in verschillende soorten:

- allée couverte, een laan die door aan beide kanten aanwezige (loof)bomen wordt overwelfd en daardoor bij uitstek geschikt is om in te wandelen. De meeste lanen van Zeist behoorden tot deze categorie;
- allée découverte, een laan die naar boven toe open is omdat zij wordt geflankeerd door twee groene wanden van gesnoeide heesters zoals bijvoorbeeld taxus of haagbeuk. In Zeist begeleidt een dergelijke allée onder andere de spiegelboogvorm van de vijver;
- allée simple, een laan met maar aan één kant bomen;
- allée double, een laan met een dubbele rij (al dan niet gesnoeide) bomen van hetzelfde soort;
- allée blanche, een laan met een bodembedekking van zand
- allée verte, een laan met gras als bodembedekker.

Alle lanen dienden een bewust uitzicht te hebben. De gewenste plantafstand voor laanbomen was twaalf voet, ongeveer drie en een halve meter. Indien men een fraaie laan wenste waarvan het laanhout niet op korte termijn als productiehout moest dienen, gaf men de voorkeur aan eiken of beuken als beplanting. Hoewel de eik een sterkere boom was en uiteindelijk meer opbracht werd in de bossen de voorkeur aan een beukenbeplanting langs de lanen gegeven, wegens het ontbreken van onderbegroeiing bij deze boomsoort, waardoor het pad vrijbleef en doorzichten mogelijk waren.

De beplanting van de Zeister sterrenbossen in het Voor- en Achterbosch was in de 18de eeuw met eiken en beuken. De Tegenwoordige Staat schrijft: '*Hier agter [het Slot] is een lommerryk en somber bosch van beukenboomen*'. In 1818 was het bomenbestand wat uitgebreider, getuige de omschrijvingen in de verkoopmemorie. In de vakken van het Achterbosch waren er iepen en (goed groeiend) essen en essen-hakhout bijgekomen. Langs de Achterlaan groeiden beuken, eiken, wilgen, essen en essenhakhout. Aan het bestand van het Voorbosch was eiken- en berkenhakhout toegevoegd.

De middenlaan tussen de beide delen in ieder sterrenbos was

breed, maakte deel uit van de kilometers lange zichtas aan beide zijden van het Slot en was met twee (Achterbosch) respectievelijk zes (Voorbosch) rijen bomen beplant. De aard van de laanbeplanting, eiken en beuken, wijst erop dat de lanen beschaduwde waren, allées couvertes, en derhalve geschikt waren om erin te wandelen. Ook de smallere parallelle en haakse lanen hadden een begeleidende beplanting. Langs de schuine lanen lijkt die te ontbreken, althans Stoopendaal tekent ze niet.

De sterrenbossen dienden niet alleen als een esthetisch component van de barokke aanleg en als aangename wandelplaats met uitzichtspunten op elkaar kruisende lanen en fraaie doorzichten naar het middelpunt van de aanleg, in dit geval het Huys of Slot te Zeist, maar ook als wildbaan. Vanaf de kruispunten kon het wild geobserveerd en afgeschoten worden. Dat deze bossen hiervoor ook gebruikt werden blijkt uit de verkoopmemorie van 1818 waarin het Voorbosch aangeprezen wordt als: '*tot de Jagt bijzonder wel gelegen en daartoe afgestaan*'. Tenslotte fungeerden de sterrenbossen ook als productiebos. Het hakhout bracht jaarlijks een behoorlijk bedrag op.⁶⁴

Achter het Voorbosch tekende Stoopendaal aan weerskanten van de middenlaan een vak met bos dat met rechte lanen is doorsneden. Bij de verkoop in 1745 blijkt daar een sparrenbos te zijn aangeplant. Achter het Achterbosch, richting Bunnik en Houten, zijn aan weerszijden van de zichtlaan naar het Slot door Stoopendaal vakken weergegeven met weilanden en met op regelmatige afstand van elkaar geplante (fruit?)bomen. Die vakken blijken bij de verkoop in 1745 inmiddels eveneens met sparrenbossen te zijn beplant. De 'sparrenbossen' - de beplanting bestond hier in feite uit bossen van grove den - waren minder geschikt om in te wandelen, wegens het ontbreken van schaduwrijk loof boven de lanen. Als productiebos waren zij zondermeer interessant. Ieder vak was jaarlijks goed voor een opbrengst van f250. Aan het eind van de 17de eeuw was het aanplanten van naaldbomen in de mode gekomen. Dit had een aantal redenen. Ten eerste waardeerde men in toenemende mate het 'eeuwig durende groen' van deze boomsoort. De kronen sloten de omgeving permanent buiten. Met hun rechte, hoge, dicht bijeen geplante stammen gaven naaldbomen bovendien een architecturale kwaliteit aan een bos dat sterk appelleerde aan het schoonheidsgevoel van de beschouwer.⁶⁵ Uiteraard had de aanplant van naaldhout en meer in het bijzonder van grove den niet alleen een esthetische kant. Als productiehout bracht een zestig tot negentig jaar oude boom een behoorlijk bedrag op. In de bosbouw mengde men graag grove den met verschillende soorten loofhout ten einde de groei van de laatste te bevorderen - de dennen creëerden beschutting tegen te felle zon of overmatige wind - en men plantte dennen aan om zandduinen vast te leggen en de grond vruchtbaar te maken.⁶⁶ Van Laer, die nogal wat naaldhout had aangeplant tijdens zijn leven, paste helemaal in de cultuur van de buitenplaatseigenaar als verlichte bosbouwer, zoals Van Oosthuysen op Sparrendaal, d'Ablaing van Giessenburg op Moersbergen⁶⁷ en F.A. Hubert en later

Stoop bij Austerlitz dat in diezelfde tijd deden.

Het Rondeel was met lindebomen beplant, een boom die wegens zijn fraaie bladkroon in de 17de en 18de eeuw zeer werd gewaardeerd.

Vanaf het Rond tot aan de oude Arnhemse weg waren de wallen beplant met eikenstek dat eens in de acht jaar werd gekapt. Langs de brede lanen van het Voorbosch stonden beuken en eiken. De sparren in dit bos waren in 1818 tot 'zware' sparren uitgegroeid.

De verkoop van 1830

Op 30 januari 1830 verkocht de Evangelisch Lutherse gemeente te Berbice in Brits Guyana de heerlijkheid en de gebouwen aan Jan Elias Huydecoper van Maarsseveen voor f58.200.--.⁶⁸ Hoewel de Evangelisch Lutherse gemeente al in 1827 van plan was geweest het bezit van de hand te doen, duurde het nog bijna twee jaar voordat alle machtigingen aan de Amsterdamse zaakwaarnemers in orde waren en van een notariële volmacht in het Engels en Nederlands waren voorzien. De Evangelische gemeente was bovendien van mening dat de heerlijkheid bij voorkomende gelegenheid onderhands en niet op een publieke veiling tot verkoop gebracht moest worden. Winst hoefden ze er niet op te maken maar, zo stelden zij, vastgelegd in de notulen van een van hun vergaderingen hieraan gewijd, dat de verkoopprijs 'met den inkoopsprijs niet meer zullende differeeren dan hoogstens 10 à 15 percent'.

Huydecoper verwierf niet het hele bezit. Albert Voombergh, koopman te Amsterdam, die al een stuk grond bezat waar hij een klein zomerhuis Hoog Beek en Royen had laten bouwen, kon dat aanmerkelijk uitbreiden.⁶⁹ Het 'zeer geëxtendeerde Voorbosch' aan de noordzijde van het Slot ging over in handen van burgemeester Frans Nicolaas van Bern. Het sloot aan aan reeds in zijn bezit zijnde bospercelen. Nu het Voorbosch door verkoop niet meer tot het Slotcomplex behoorde kwam de naam 'Zeisterbosch' in zwang.⁷⁰ Ook het rechthuis is bij die gelegenheid aan de burgemeester van Bern verkocht, evenals de bank in de kerk.⁷¹

Jan Elias Huydecoper was geen onbekende in Zeist. Van 1821-1829 was hij eigenaar van de ridderhofstad Kersbergen. Hij noemde zich toen Huydecoper van Kersbergen. In 1829 had hij Kersbergen kunnen overdoen aan zijn zwager Joost Taets van Amerongen van Woudenberg. Huydecopers echtgenote Marie I.A.J.C. Taets van Amerongen had op 1 augustus 1829 Blikkenburg en Wulperhorst uit de erfenis van haar vader gekocht.⁷² De aankoop van het Slot te Zeist door Jan Elias sloot daar mooi op aan.

Het gebruik van het huis in de periode Huydecoper 1830-1865

Van de ruim dertig jaar, dat J.E. Huydecoper het Slot zou bewonen is weinig tot niets bekend. Het familiearchief Huydecoper dat berust op Het Utrechts Archief geeft over deze

periode geen opheldering. Het is mogelijk dat de bescheiden die betrekking hadden op het huis niet in het Huydecoperarchief terecht gekomen zijn, maar bij de volgende verkopen aan het huis gebleven zijn. Waar het nu is is onbekend. Pas in 1865 bij het overlijden van Jan Elias worden wij nader geïnformeerd. Na zijn dood is een boedelinventaris opgemaakt, waaruit valt op te maken hoe het huis gebruikt werd tijdens zijn leven. De indeling blijkt ook uit de uitvoerige verkoopnotitie van 1867.⁷³ De benaming van de vertrekken verschilt in onderdelen van die van 1818. Uit de boedel blijkt dat de familie Huydecoper het hele Slot, middendeel én zijvleugels in gebruik had. Met negen kinderen en inwonend personeel is dat ook niet verwonderlijk.

De indeling was als volgt. Op de hoofdverdieping of bel-etage van het **middengebouw** waren de woon- en ontvangstvertrekken. De kamers op de verdieping waren alle als slaapkamer in gebruik voor de bewoners en hun gasten (in het midden) en voor het inwonende personeel (op de zolders aan de zijkanalen). Daarboven bevonden zich de zolders die over het hele huis liepen en waar ook een aantal kamertjes voor het personeel was afgescheiden. Het onderhuis werd uitsluitend als keuken, bergplaats en vertrekken voor het personeel gebruikt. De sanitaire voorzieningen waren uiterst bescheiden. Op de hele begane grond waren slechts twee aisances, aan het uiteinde van de vestibule aan de tuinzijde. Op de verdieping eveneens. Daar bevond zich ook de enige badkamer.

De **linkerzijvleugel** had, afgezien van een oranjerie, op de begane grond een aantal kamers en een keuken. De verdieping telde acht kamers en een droogzolder. Deze vleugel was van oudsher onderkelderd.

In de **rechtervleugel** waren de stallen, een koetshuis en pal-frenierskamer en op de verdieping een aantal kamers en een zolder.

Huydecoper had het een en ander aan het huis veranderd. Visueel de meest opmerkelijke vernieuwing aan de buitenzijde betrof het vervangen aan de voorzijde van de vensters met vier ruiten in de breedte door een empire-indeling met brede middenstijl. De laat 17de-eeuwse kozijnen bleven gehandhaafd. Het jaar van verandering van de raamindeling is niet bekend. Over het algemeen wordt het op het conto van Huydecoper geschreven⁷⁴. Aan de achterzijde kwam een half-rond portiek met baldakijn op halfcirkelvormig bordes. Aan de niet direct in het zicht zijnde achterzijde van de zijvleugels werd de dispositie en indeling der vensters en deuren in de loop der jaren steeds meer amorf. De oranjerie kwam weer terug, maar nu in de linkerzijvleugel. De verkoopnotitie van 1867 is daar heel expliciet over: '*... de Bloemenkamer en ter zijde uitkomende op de Oranjerie in den linkervleugel*' en iets verder: '*De Linkervleugel bevat beneden, behalve de Oranjerie...etc*'. Uit een verbouwingstekening uit 1908⁷⁵ blijkt dat de oranjerie bijna de helft van de begane grond van de linkervleugel innam.

De hele rechterzijvleugel (voordien was maar een gedeelte als zodanig in gebruik) werd op de begane grond ingericht als

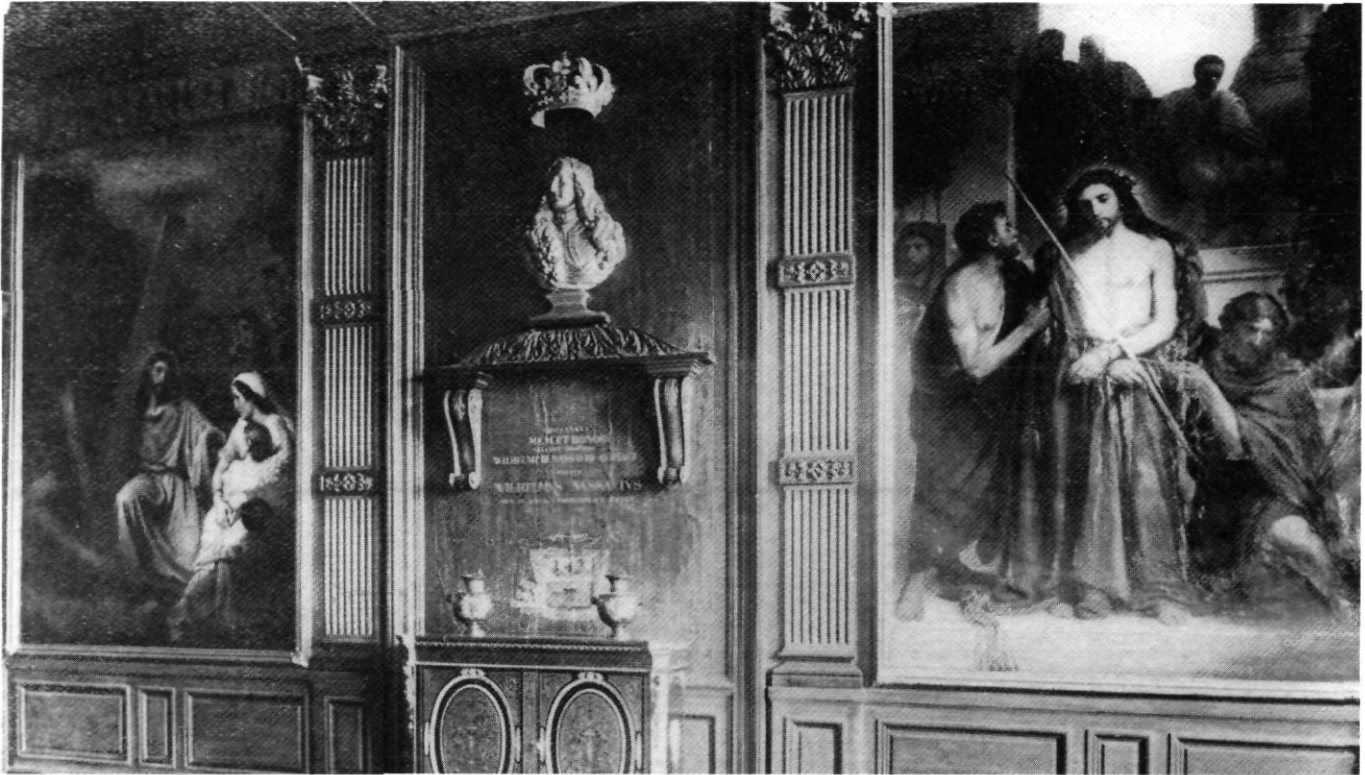

Afb. 12. Het Slot van Zeist omstreeks 1920. Alle vensters van het middengebouw hebben een empire-verdeling. Het gietijzeren portiek dat in 1913 nog beschreven wordt in het tijdschrift *Buiten*, is inmiddels afgebroken (foto RDMZ, z.j.).

Afb. 13. De vestibule (foto RDMZ, 1998).

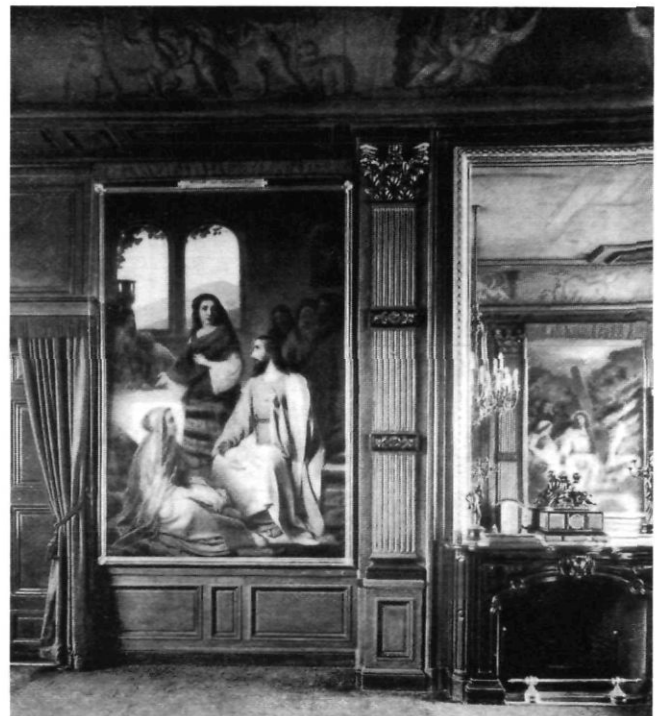

Afb. 14. De Koningszaal met de doeken van Kruseman: de Kruisdraging links en Ecce Homo rechts. In het midden het borstbeeld van koning-stadhouder Willem III (reproductie uit Buiten 1913, p. 43).

een 'zeer spacieu' koetshuis met tuigenkast, een koetsierswoning en een stal voor negen paarden. In het oude kabinetje voor Zinzendorf, Papa's Stube, kwam een kleine paardenstal voor zes paarden.

Een aantal vertrekken werd in deze episode opnieuw à la mode gedecoreerd. De wanden en het plafond van de Vestibule [1] kregen een afwerking in empirestijl. Die kan men nog steeds, zij het in iets gewijzigde vorm, aantreffen. De overige vertrekken zijn bij de restauratie (1960-1969) in 17de- en 18de-eeuwse stijl gereconstrueerd, waarbij alle wijzigingen van Huydecoper het veld hebben moeten ruimen. Het Koepelkamertje [13] ontsnapte aan deze reconstructiedwang. Het plafond werd voor een creatie van Marot versleten en mocht dus blijven. Een modern thema, gasverlichting, kwam tot stand, voorlopig alleen in de vestibule, het trapportaal en in de keuken, althans dat zijn de enige vertrekken waar melding wordt gemaakt van een 'gazleiding' en een 'gazkroontje'. De 'Groote Zaal' [2] werd eveneens gemoderniseerd. Huydecoper liet vier schilderijen op doek van Cornelis Kruseman⁷⁶ aanbrengen in de zaal die bij de verkoop in 1830 nog 'met vaste Penantspiegels, en met doek in vakken met Lijsten behangen, gelambriseerd, en met geschilderd Plafon en Schoorsteen voorzien [was]'. Huydecoper had Kruseman bezocht tijdens diens tweede verblijf in Rome (1841-1848) en had vier meer dan levensgrote schilderijen met evangelievoor-

Afb. 15. De wand in de Koningszaal met links van de schouw het doek Jezus in het huis van Martha en Maria (reproductie uit Buiten 1913, p. 44).

stellingen bij hem besteld. Na zijn terugkomst in Nederland in 1848 voerde Kruseman de opdracht uit: een *Ecce Homo* in 1849, de *Kruisdraging* in 1851, *Jezus in het huis van Martha en Maria* in 1853 en een *Kinderzegening* in 1854. Een van de dochters van Jan Elias Huydecoper zat model voor de figuur van Maria in het schilderij *Martha en Maria*. Voordat de doeken naar het Slot kwamen werden ze eerst in Brussel, Amsterdam en Den Haag tentoongesteld en werden, ondanks de felle kleuren, zeer bewonderd. De *Amsterdamsche Courant* prees met name de *Kruisdraging* 'wegens de fraaye en tevens moeilijke conceptie' en constateerde: '*Nergens heerscht stijfheid - overal vindt men golving in de lijnen (...) Overigens zijn ook de hartstogten en gevoelens op de wezenstrekken over het algemeen zeer gelukkig voorgesteld. De Christus heeft vreeselijk geleden en is afgemat - maar toch heeft het gelaat zijne Goddelijke uitdrukking niet verloren (...) Vooral is de smart der vrouwen uitmuntend weergegeven (...) Simon van Cyrene eindelijk is een beeld zóó juist van opvatting, zóó schoon van teekening, daarin heerscht zoodanig de type van een' Joodschen arbeider, dat hij tegen Christus en de vrouwen een zeer schoon contrast levert*'. In Brussel verkreeg De *Kruisdraging* zelfs een gouden medaille. De andere drie tafereelen werden minder lovend besproken. De recensenten misten, zo werd er geschreven, de verhevenheid van het onderwerp.

Om de schilderijen te kunnen plaatsen moest het bestaande doek in de vakken worden afgenomen. Het borstbeeld van de koning-stadhouder werd van de zuidoostwand verplaatst naar de wand tegen de hal. Aan de zuidoostwand links van de schouw kwam Jezus in het huis van Martha en Maria, rechts de *Kinderzegening*. Op de wand daar tegenover werd de *Kruisdraging* links en *Ecce Homo* rechts aangebracht. In een vak tussen deze twee schilderijen was het borstbeeld van de koning-stadhouder terecht gekomen. Bij de dood van Jan Elias werden de schilderijen nog op f5000,- getaxeerd, het borstbeeld op f300,-. Na verkoop van het Slot in 1924 zijn de schilderijen eruit genomen. De ooit zo bewonderde *Kruisdraging* kwam in 1932 bij het Aartsbisschoppelijk Museum terecht (thans Catharijneconvent) en is in bruikleen afgestaan aan de St. Josephkerk aan de Draaiweg te Utrecht. Of de andere drie doeken nog bestaan en wat hun verblijfplaats dan moge zijn, is niet bekend.

Uit de inventaris van 1865 komt een beeld tevoorschijn van een rijk gemeubileerd huis waarvan alle vertrekken in gebruik waren. Een aantal kamers droeg een specifieke naam: *Bloemenkamer* [5A], *Nankingsche kamertje* [10], *Roode Zijkamer* [11], *Warandakamer* [12], *Koepelkamertje* [13] en op de verdieping *Groene Voorlogeerkamer* [16], het *Groene Kabinetje* [17] en de *Groene Achterkamer* [21].

De *Bloemenkamer* moeten wij zoeken in het linker deel van het middengebouw, naast de oranjerie in de linkerzijvleugel. De naam *Bloemenkamer* komt alleen in de verkoopnotitie van 1867 voor, zij ontbreekt in de inventaris. Waarschijnlijk was dit de plaats waar de bloemarrangementen werden gemaakt voor in huis. In het *Nankingsche kamertje*, een *tussenkamertje* direct rechts van de *traphal*, hingen 'Nankingsche' gordij-

nen.⁷⁷ De *Roode Zijkamer* daar weer naast had rode overgordijnen. Hier stond de piano en een grote theetafel met vele fauteuils en stoelen. De laatste kamer van het Middengebouw werd de *Warandakamer* genoemd. Deze kwam uit op het terras, de waranda, aan de noordwestkant. Het *Koepelkamertje* daar weer naast was genoemd naar het koepelvormige gestucte plafond met een acanthusblad/culottenrand dat Huydecoper daar had laten aanbrengen.

Zonder in te gaan op de fijnste evenredigheden van de aankleding der vertrekken kunnen wel in z'n algemeenheid enige opmerkingen gemaakt worden. Alle kamers waren goed gestoffeerd. Dat hield in dat overal een vloerkleed en/of een tapijt lag. In vier kamers blijkt een waardevol Deventer tapijt te liggen (de kleine *Zijkamer*, de *Zaal*, de *Roode Zijkamer* en de *Warandakamer*). In drie kamers in de rechterzijvleugel lag een *Smyrnaasch* (Perzisch) tapijt. Voor de ramen hingen in drie of vier lagen gordijnen, glasgordijnen, ondergordijnen, overgordijnen, zongordijnen en/of ophaalgordijnen.⁷⁸ In een aantal gevallen wordt het materiaal en de kleur vermeld waarin zij zijn gemaakt: groene en merino (= wollen) zongordijnen, witte en neteldoekse ondergordijnen, damasten, kasjmieren, sitse, witte, rode, groene, *Nankingsche* en *moiré* overgordijnen. De vloerkleden en de gordijnen behoorden tot de duurste stukken van de inventaris.

Voorts vallen op de grote hoeveelheden stoelen, crapeaude, fauteuils, tabouretten, tafels in diverse soorten en maten (eettafels met tussenbladen, buffettafels, bloementafels, speeltafels, bedtafels, klaptafels, schrijftafels, een tafeltje met een schaakbordpatroon ingelegd, canapétafeltjes, vierkante, ronde en ovale tafels), etagères, kasten en kisten. De meest genoemde houtsoorten aan de meubels zijn mahonie- en eikenhout. 'Mahonij', veelal voor tafels, kastjes en in één geval voor een bed. Eikenhout vindt men aan ledikanten en kasten. Een uitzondering vormen een satijnhouten tafel en een kastje van kersenhout. In de *Warandakamer* is sprake van een palissanderhouten ameublement. Een speciale vermelding verdienen de *Oost-Indische* en *Japanse* lakkasten, kisten en tafels die in de *Warandakamer* stonden en tot de duurste meubels van de boedel behoorden.

De verlichting van de kamers op de bel-etage bestond uit bronzen, brons vergulde en albasten kronen, kandelaars, schoorsteenlampen, lustres (de grote *Zaal*), girandoles, hanglampen en een klokantaarn (bovenvestibule). Van de slaapkamers op de verdieping wordt in een enkel geval melding gemaakt van kandelaars. Alleen in het grote trapportaal en de benedenvestibule was gasverlichting. Zilveren kandelaars en kandelaars waren er ook. Zij staan echter niet per vertrek genoemd maar zijn gerangschikt onder het hoofdstuk *Goud en Zilver*.

In de meeste kamers die verwarmd werden stond een porseleinen kachel, een met witte tegels beklede fayence kachel die de firma *Martin in Zeist* maakte.

Het huis was diverse klokken en pendules rijk. De laatste stonden op de schoorsteenmantels in combinatie met lampen,

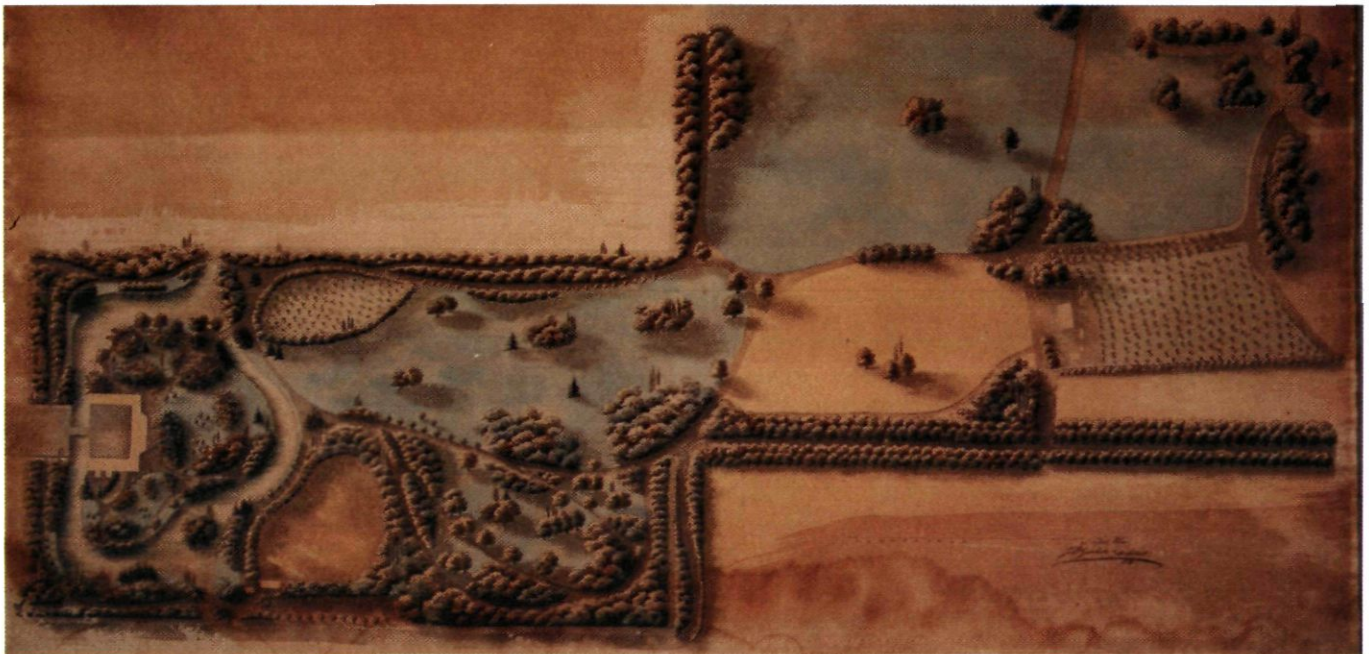
girandoles, vazen of andere ornamenten waarmee zij een stel vormden. Zij waren van albast (kleine Eetkamer), brons (Warandakamer en Kantoorkamer), kristal (in het groene kabinetje boven), van marmer (Middenkamer boven) en verguld (in de Zaal). Eén pendule, die van marmer, stond onder een stulp. Het waren over het algemeen betrekkelijk dure stukken, variërend van f70 tot f150, met een uitschieter van de vergulde pendule met vier vazen in de Zaal die op f210 werd getaxeerd. De klokken waren beduidend minder prijzig en bevonden zich uitsluitend in een aantal bovenkamers. In de keuken hing een Friese hangklok.

Op de verdieping waren de slaap- en logeerkamers, maar ook een badkamertje en twee 'aisances', toegankelijk vanuit de beide achterkamers te weerszijden van de bovenvestibule. In vrijwel iedere kamer stond een porseleinen kachel. Ook daar vond men de drievoudige gordijnstellen, glasgordijnen, ondergordijnen, overgordijnen, soms gecombineerd met ophaalgordijnen en stores, alles om zowel de koude als de zon te weren. De kamers waren weer goed gemeubileerd. Iedere kamer is, afgezien van bedden, kasten, tafels, stoelen en canapés, van een waschtafel met toebehooren voorzien. Op dezelfde verdieping was in de lage vleugels van het middendeel een aantal zolderkamers afgescheiden voor het personeel en daar weer boven was de ruime zolder gelegen waar de was te drogen gehangen werd. De was moest, via de achtertrap van het souterrain waar gewassen werd, over twee verdiepingen naar boven gedragen worden. Het strijken vond daarentegen in het souterrain of onderhuis plaats.

In het 'zwaar bekluisde' onderhuis was een grote keuken

met fornuis en oven, een wel- en regenwaterpomp, diverse kelders (een wijnkelder met 24 wijnhokken met een voorraad wijn van diverse merken ter waarde van driehonderd vijftig gulden, een bierkelder en een wildkelder), bergplaatsen voor proviand, hout en turf en tenslotte kamers voor het personeel waar gewerkt, gegeten en geslapen werd. Te vermelden vallen een Striijkkamer waar op planken met schragen de was gestreken werd met strijkijzers die op een turfgestookte kachel werden verwarmd, een Inlegkelder waar de potten met ingemaakte groenten stonden, een apart Waschhok en een Poetskamer. Er was een Dienstboden-eetkamer met twee tafels en twaalf stoelen en twee knechtskamertjes waar de inwonende knechten hun bed en toebehoren hadden. De dienstbodes sliepen op de zolder.

De familie bezat een aantal (buitenlandse) eetserviezen. Het kostbaarste was een compleet 'Fransch' tafelservies van 300 stukken, met gekleurd bloemwerk en vergulde randen ter waarde van f560. Dan was er een porseleinen tafelservies, zonder aanduiding van de herkomst, met goud en brede bloembanden, 340 stukken groot, dat op f270 werd getaxeerd, een uitgebreid servies van Oost-Indisch porselein met borden, schalen, schaaltes en kommen van verschillend formaat, in totaal getaxeerd voor f437,60 en een Saksisch theeservies met vogels voor f260. Daarnaast bevonden zich in diverse kasten een Engels tafelservies en een Frans déjeuner (ontbijt)servies van de nodige omvang die, gezien de waarde (f48 en f20), voor dagelijks gebruik dienden. Theeserviezen stonden in kasten (het Saksische en Oost-Indische) en in verschillende vertrekken en dat dan weer voor dagelijks gebruik.

Afb. 16. Ontwerp uit 1831 door Jan David Zocher voor de tuin en het park van het Slot (gewassen en gekleurde pentekening 510 x 945 mm, collectie Gemeente Zeist).

De serviezen waren niet alleen van porselein of aardewerk. Onder het hoofdstuk Goud en Zilver komt een dekservies van Hollands zilver voor, bestaande uit vijf vleesschotels van verschillend formaat, vier ovale en zes ronde ondiepe schalen met deksels, twee soepterrines, twee saladebakken met kristallen binnenbak en zes sauskommen.

Indrukwekkend is de hoeveelheid en variatie aan linnengoed dat in kabinetten, kasten en kisten was opgeborgen. De damasten, linnen en katoenen tafellakens, servetten, beddenlakens, slopen en handdoeken zijn nauwkeurig met soorten, merken en aantallen opgenomen. Gezien de toegekende waarde was een aantal van uitzonderlijke kwaliteit, zoals twee tafellakens met dertig servetten met ingeweven wijngaardblad voor f110, of de drie damasten tafellakens en een en vijftig servetten met wapens geborduurd voor f160. Normaal was, afhankelijk van de hoeveelheden, een prijs tussen f20 en f50. Over het algemeen blijkt het linnengoed een hoge post in de inboedels te zijn. Deze boedel vormt daarop geen uitzondering.

Een apart hoofdstuk in de boedel is gewijd aan het goud en zilver. Het meeste zilver was gebruikszilver. Ook nu vallen weer de grote hoeveelheden en de diversiteit van de voorwerpen op. Opmerkelijke posten komen niet voor, of het moest het al eerder genoemde zilveren servies zijn.

Diverse voorwerpen geven een (ongetwijfeld beperkt) inzicht in de manier waarop de familie zich vermaakte. Het tafeltje met als schaakbord ingelegd blad kwam al ter sprake. Deze stond in de grote Zaal samen met een speeltafel en een muziekdoo. Speeltafeltjes stonden ook in andere vertrekken, zoals het trapportaal, de Roode Zijkamer en de Warandakamer, waar het mahoniehouten speeltafeltje met koper was ingelegd. Een mahoniehouten tafel met dambord was in het Koepelkamertje opgesteld. Het biljart, in 1818 nog op de bovenvestibule, was verbannen naar een kamer op de verdieping van de linkerzijvleugel. Veel zal het niet geweest zijn gezien de omschrijving en de getaxeerde waarde: *'klein billardstel, vier gulden'*. Een variant op het biljartspel, trocquedille (ook wel trockspel of trouques genoemd) bevond zich in het Koepelkamertje. Dit spel werd met een kromme keu gespeeld op een lange tafel. In de rechterzijvleugel is in 1865 weliswaar sprake van een *'Billardkamer'*, maar een biljart stond daar niet.

Het muziekleven was aan de instrumenten te zien betrekkelijk bescheiden. De Vestibule was meer dan een plaats van binnenkomst. Er stond, opmerkelijk genoeg, een groot orgel met vijf rollen, waar men, gezeten op rieten canapés of stoelen naar kon luisteren. In de Kantoorkamer lag een accordeon en in de rode Zijkamer bevond zich een piano met een kastje waarin de bladmuziek lag opgeborgen.

Huydecoper bezat een niet onaanzienlijke bibliotheek met een gevarieerd bestand aan boeken over kunst, geschiedenis, natuurlijke historie, geografie, beschrijvingen en afbeeldingen van exotische landen als Egypte, India, China, Java, maar

ook romans in het Nederlands en enkele in het Frans. Het totale boekenbestand werd op f2061,60 getaxeerd, 1/10 van de totale waarde van de inventaris.

De stal was de plaats voor de kostbare rijtuigen, een coupé voor f500, twee tentwagens voor f525 en f200, een 'Engelsch' wagentje voor f325, een grote koets voor f200, een blauw rijtuig voor f675 en een Utrechts wagentje voor f180. Hoewel in de verkoopnotitie van 1867 een stalling voor negen paarden wordt vermeld en een kleine stal voor zes, komen paarden niet voor in de inventaris van de stal. De tuigenkast bevatte met zilver gemonteerde tuigen, een span tuigen met een kroontje, gewone tuigen, tuigen voor een arreslee, halters en bitten, zweepen en kappen, zadels en hoofdstellen. De koetsier of palfrenier had zijn eigen kamer met bed en toebehoren in de Palfrenierskamer. Hij behoorde tot het hoger gesalarieerde personeel. Bij het overlijden van Huydecoper kreeg hij een legaat van f200, in tegenstelling tot de andere knechten en dienstbodes die met f100 werden bedeed.⁷⁹

De bijgebouwen

Buiten het Slot met zijn vleugels worden in de verkoopnotitie genoemd een tuinmanswoning met annexe loodsen. Zoals gezegd lagen deze met de broeierij en de gemetselde kassen net buiten de vijverboog. De tuinmanswoning werd door de tuinbaas bewoond, evenals de palfrenier een gewaardeerde werkkraacht, gezien het legaat van f200 na de dood van Huydecoper. De loodsen fungeerden als opslagplaats van tuingerei (ramen en lessenaars voor de kassen, allerhande matten), grote hoeveelheden gereedschap als schoppen en harken. In de tuin stonden de tuinbanken, stoelen en tafels, veertig in getal, 201 oranjeboompjes en 2515 (!) niet met name genoemde bloemen en struiken in tobbes en potten.

In de inventaris is sprake van een 'kiosk' met acht stoelen. Daarmee wordt bedoeld op het enig overgebleven tuinhuis aan de vijver achter het Slot. De kiosk werd als theekepel gebruikt, waar men na een wandeling kon uitkijken over de vijver.

Bovendien wordt in de inventaris nog het 'Chalet' genoemd. Dat is het Jachthuis aan de Tiendweg 5, achter de Wulperhorst, ook Huydecoper-bezit. Uit de inventaris blijkt dat het chalet vijf stores had (vijf vensters derhalve). Op de grond lag een tapijt, er stonden drie tafels en twintig stoelen. De verlichting was met een 'Zwitschers' kroontje, geheel in stijl met het huisje. Uit de aanwezigheid van een theeservies, borden en glazen mag men opmaken dat de familie zich hier kon verpozen, maar er niet woonde.

De tuin ten tijde van Huydecoper

Jan Elias Huydecoper is direct begonnen met de verandering van de tuin en het park achter het Slot. Van 1831 dateert een gesigineerd ontwerp van tuinarchitect Jan David Zocher jr. waarbij hij de formele structuur van tuin en Achterbosch

van het Slot in een landschappelijke aanleg wijzigde. Bij die wijziging betrok hij tevens het terrein van de Blikkenburg en Wulperhorst, inmiddels via Jan Elias' echtgenote ook Huydecoper-bezit.

Binnen de grenzen van het oude lanenstelsel - bij Broekhuizen had Zocher dat ook gedaan - maakte hij een compositie van drie opeenvolgende met bos omzoomde ruimten, die via coulissen en solitaires van elkaar gescheiden zijn: het park binnen de vijver, het park buiten de vijver (het voormalige Achterbosch) en het deel na de Blikkenburgerlaan. De beplanting wordt naarmate het verder van het Slot af is, minder dicht. Zocher schiep door het gebruik van boomgroepen en gebogen lanen met begeleidende beplanting twee duidelijke zichten vanuit het Slot: een via Blikkenburg naar Wulperhorst, en een naar de boerderij de Rumst aan het begin van de Tiendweg. De formele vijver rond het Slot veranderde hij door het afronden en verbreden van bochten en het toevoegen van een eiland met bomen in een gebogen landschappelijke vorm.⁸⁰

Het Zeister ontwerp is als men op topografisch kaartmateriaal afgaat niet helemaal conform de tekening van 1831 uitgevoerd. Het gedeelte rechts achter de vijverboog, oorspronkelijk de moestuin, was gedeeltelijk als open ruimte of tuin gepland. Daarachter ontwierp Zocher ter plaatse van het sterrenbos, een met bosjes en clumps beplant gedeelte met lange gebogen paden. Dit laatste is niet uitgevoerd, evenmin als het open zicht naar de Wulperhorst bij het linker sterrenbos. Zocher's plan voorzag in gebogen lanen die vanaf de slotvijver een wandeling richting Wulperhorst vormden en zich ineem zouden voegen over de Blikkenburgerlaan heen, waarvan een gedeelte zou worden uitgewist. De dwarse Blikkenburger laan bleef uiteindelijk toch gehandhaafd. De tuinen en het bos achter het Slot werd na de aankoop in 1830 voor het publiek afgesloten.⁸¹ Alleen vanaf de lanen konden de waterpartijen nog worden bewonderd.

De verkoop van 1867

Jan Elias Huydecoper overleed op 2 augustus 1865 op het Slot te Zeist. Zijn echtgenote was hem in 1859 al ontvalen. Na zijn dood bleef de hoge vrije heerlijkheid van Zeist met het slot en bijgebouwen niet in het bezit van de familie, maar werd op 27 februari 1867 door de erfgenamen Joan, Jan Louis Rijnier Antony en Willem Karel Huydecoper verkocht aan Henriette Maria Jacoba Voombergh, gehuwd met Charles Bernhard Labouchere (1817-1897).⁸² Zij zouden het Slot bewonen met hun gezin dat evenals dat van de Huydecopers, negen kinderen telde. De familie Labouchere-Voombergh kende de Heuvelrug en meer in het bijzonder Zeist goed. De vader van Charles Bernhard Labouchere, Samuel Pierre, had vanaf 1821 tot 1 mei 1823 de linkerzijvleugel van het Slot gehuurd. Charles Bernhard had daar als kind dus al gewoond. Rond 1848 huurde S.P. Labouchere met zijn gezin in de zomer Sparrendaal in Driebergen. Henriette Maria Jacoba Voombergh (1830-1908) was een van de drie dochters van

Albert Voombergh, eigenaar van Hoog Beek en Royen aan de Driebergseweg. Voordat Henriette Voombergh het Slot aankocht huurde het gezin Labouchere-Voombergh in de zomer van 1860 tot 1867 kasteel Zuylestein in Leersum. In de winter woonden zij in Amsterdam in het huis Herengracht 547.⁸³

Van de oorspronkelijke 374 morgen (ongeveer 310 ha) was toen Henriette het Slot te Zeist kocht nog maar 21,5 ha. over. Dit grondgebied besloeg een rechthoek, begrensd door de huidige Zinzendorflaan die voor het Slot langs loopt, het Filosofenlaantje, de Blikkenburgerlaan en de Waterige weg. Ook de oprijlaan vanaf het Rond tot het Slot hoorde tot de aankoop.

Het huis in de eerste periode Labouchere van 1867-1897

Een belangrijke bron van inlichtingen van deze periode vormt een collectie foto's van de familie Labouchere en een aantal vertrekken in het Slot en de zijvleugels, gemaakt tussen 1882 en 1905.⁸⁴ Bovendien is de boedelinventaris die is opgemaakt na de dood van Charles Bernhard Labouchere bekend. Relevante bescheiden over de families Voombergh en Labouchere zijn in het bezit van A.J.A. Labouchere en werden door hem welwillend ter beschikking gesteld.

Charles Bernhard Labouchere overleed op 9 april 1897 te Wiesbaden. Zijn weduwe, Henriette Maria Jacoba Voombergh, zou tot haar dood op 1 februari 1908 op het Slot blijven wonen.

Aan de voorzijde van het gebouw verscheen in de periode dat Charles Bernhard nog leefde een gietijzeren portiek met een glazen overkapping. Op een aantal foto's staat die afgebeeld. Van verdere verbouwingen en veranderingen tussen 1867 en 1897 is weinig bekend. Het huis is ongetwijfeld gemoderniseerd. Badkamers werden erin gebracht en gasverlichting had beneden en boven definitief zijn intrede gedaan. In de Zomersalon en de grote Zaal hing een gaskroon. In diverse kamers wordt een 'gasornament' genoemd. Exacte gegevens over veranderingen aan het huis zijn echter niet gevonden.

Uit de inventaris van 1897 blijkt dat de benaming van een aantal vertrekken was veranderd. De mooie Warandekamer uiterst rechts heette nu Zomersalon [12]. De Roode Zijkamer was 'kamer Slotzicht' [11] geworden. De kleine Zijkamer naast de Zaal was als Bibliotheek ingericht [3] en de kleine Eetkamer noemde men nu Huiskamer [4]. Na 1897 zou dit vertrek zijn oude naam van Eetkamer overigens weer terugkrijgen. De Biljartkamer was teruggekomen in het hoofdbouw als laatste kamer aan de linkerkant [5]. De voormalige Kantoorkamer heette Studeerkamer en werd als muziekkamer gebruikt [7]. Het muzikale leven in deze periode was afgaande op de aanwezige muziekinstrumenten, heel wat gevarieerder dan daarvoor. Een van de drie violen was gebouwd door Joseph Guarnerius, was f1500 waard en was daarmee het kostbaarste stuk uit de hele inboedel. Voorts bevonden zich in dit vertrek twee altvioloncelen, een violoncel, twee muziekklesse-

Afb. 17. De voorzijde van het Slot met de gietijzeren overkapping omstreeks 1895 (foto collectie Labouchere).

naars, een Erardpiano en een Grotian Steinweg. In een zitkamer boven stond ook een piano. De Zomersalon had een Seraphine orgel en een vleugelpiano. Zelfs in de Biljartkamer stond een vleugelpiano, van Knaacke. Charles Bernhard was medeoprichter van de Zeister afdeling van Toonkunst en tot 1878 voorzitter. Zijn kinderen hadden zijn musicale gaven geërfd. Zij bespeelden allen een instrument. Af en toe werden 'Soirées Musicales & Littéraires' georganiseerd, soms samen met bewoners van andere buitens, maar meestal met familieleden.

Evenmin als in de vorige inventaris uit 1865 wordt hier vrijwel geen melding gemaakt van wanddecoratie als schilderijen, terwijl ze er wel waren als men op de foto's afgaat. Het is bekend dat de vier grote doeken van Kruseman nog in de Zaal hingen. Foto's uit 1913, gepubliceerd bij het artikel in Buiten⁸⁵ laten dat zien. In één, kennelijk bijzonder, geval is een schilderij met een naam in de inventaris opgenomen. Dat betrof een schilderij van 'Calame'⁸⁶, dat in de kamer Slotzicht hing en de aanmerkelijke waarde van f500,- vertegenwoordigde. Verder worden zonder nadere aanduiding van onderwerp, formaat, ouderdom of kwaliteit schilderstukken (Zomersalon), schilderijtjes, gravures, tekeningen en prenten genoemd, al dan niet in lijsten. In de opsomming en taxatie zijn zij tegelijk met andere objecten opgesomd en vertegenwoordigen geen grote waarde.

Voor het eerst hebben wij, dankzij de collectie foto's die vóór

het overlijden van C.B. Labouchere zijn gemaakt, een visuele indruk van de vertrekken in het Slot en hun inrichting. Wanneer de foto's en de inventarislijst naast elkaar gelegd worden verschijnt het volgende beeld.

De **Groote Vestibule** [1] had volgens de inventaris van 1897 twee gravures aan de wand, twee paraplustandaards, een tafeltje, een bloemstandaard en matten op de grond. Op de foto die richting voordeur is genomen zijn die voorwerpen te zien. De rieten stoelen en de hanglamp die men op de foto ziet komen niet in deze inventaris voor maar wel in die van 1865. Het lijkt erop dat die meubels in 1867 bij de verkoop waren inbegrepen.

De **Groote Zaal** [2] staat, opmerkelijk genoeg, niet op een van de foto's van 1895, maar wel op twee foto's in het artikel van 1913. Volgens de inventaris was het nog steeds het rijkst gemeubileerde vertrek van het Slot, dat voornamelijk een ontvangstfunctie lijkt te hebben gezien de aantallen canapés, stoelen en fauteuils. Op de schoorsteenmantel stond een pendule met bronzen groep en kandelabers, te zien op een van de foto's. De gordijnen, portières, het tapijt en de verlichting werden hoog getaxeerd, op f700,-. In de andere vertrekken waren dat bescheidener bedragen.

De **Huiskamer** [4] (gordijnen, tapijt en verlichting f140,-) diende, zoals vroeger bij de familie Huydecoper, als eetkamer. Daar stond een tafel met twaalf stoelen, twee buffetten en een dressoir. Er bestaat geen foto van.

Tussen de Groote zaal en de Huiskamer lag de Bibliotheek [3]. Het lichte behang had een opdruk met bloemenkransen. Drie boekenkasten met hun inhoud vormden een vanzelfsprekend onderdeel van de inrichting. Eén boekenkast is recht van voren gefotografeerd. Het blijkt een boekenkast à deux corps te zijn, een boekenkast waarvan de bovenkast beglaasd is en de onderkast, die iets naar voren uitspringt, houten schuifdeuren heeft. De indeling van de panelen is niet te zien, de canapé staat er voor. Het bovendeel is strak van vormgeving met een eenvoudige kroonlijst. Deze kast dateert van omstreeks 1830. Aan de rechterkant heeft de boekenkast een doorgaande glazen ruit aan de voorkant. De linkerboekenkast is vrijwel niet te zien. Ook in dit vertrek bevond zich, waarschijnlijk op de niet gefotografeerde schoorsteenmantel, een pendule met bijbehorende bronzen groep en kandelabers. De kamer werd verlicht door een niet nader omschreven 'lamp', die een acht-armige kroon met kettingen blijkt te zijn. Tussen de opsomming van allerhande kleine meubels komt een vuurscherm voor dat wel op de foto staat. Vuurschermen zijn een regelmatig terugkerend item in de inventarissen. Zij deden van oorsprong dienst als bescherming tegen de te hevige gloed van het haardvuur. In de 19de eeuw, wanneer de meeste open haarden door kachels zijn vervangen, functioneerde het vuurscherm meer als pronkobject dan als gebruiksvoorwerp. Het

vuurscherm in de Bibliotheek is een zogenaamd banierscherm op een middenvoet. Dit type bestond uit een vaandel of doek met franjes die afhing van een aan een stijl bevestigde stang. De doek is geborduurd met een bloempatroon. De houten kap waar de doek aan vast zit is versierd met decoratief snijwerk in neo-Rococotrant. Over de houtsoort wordt in de inventaris geen nadere informatie verstrekt⁸⁷.

Het vertrek aan het eind van het linkerdeel was de **Biljartkamer** [5]. In deze kamer, voorzien van een 'gasornament', stond in het midden een groot biljart op gefacetteerde poten (f100,-) met een dubbele (gas?)lamp daarboven. De vleugel was tegen een van de wanden geschoven. Met een drietal tafels, een buffet, een rustbank en zeven stoelen was de kamer aardig gevuld. Vrolijk gebloemde gordijnen met embrasses hingen voor de ramen. Het buffet is een buffet met étagère waarop voorwerpen konden worden uitgesteld.

Op de **Studeerkamer** [7] werden, afgezien van de hierboven vermelde muziekinstrumenten ook een buks, pistolen en degens bewaard. Het was een lichte kamer met gebloemd behang, een schoorsteenmantel met pendule en een hoge spiegel. De kamer werd door middel van een turfkachel verwarmd. Boven de tafel hangt een dubbele gaslamp. De vloer is geheel bedekt met een kleed met een gebloemd patroon. Het is de meest gefotografeerde kamer van het huis.

Afb. 18. De Biljartkamer (foto collectie Labouchere).

Afb. 19. De Studeerkamer (foto collectie Labouchere).

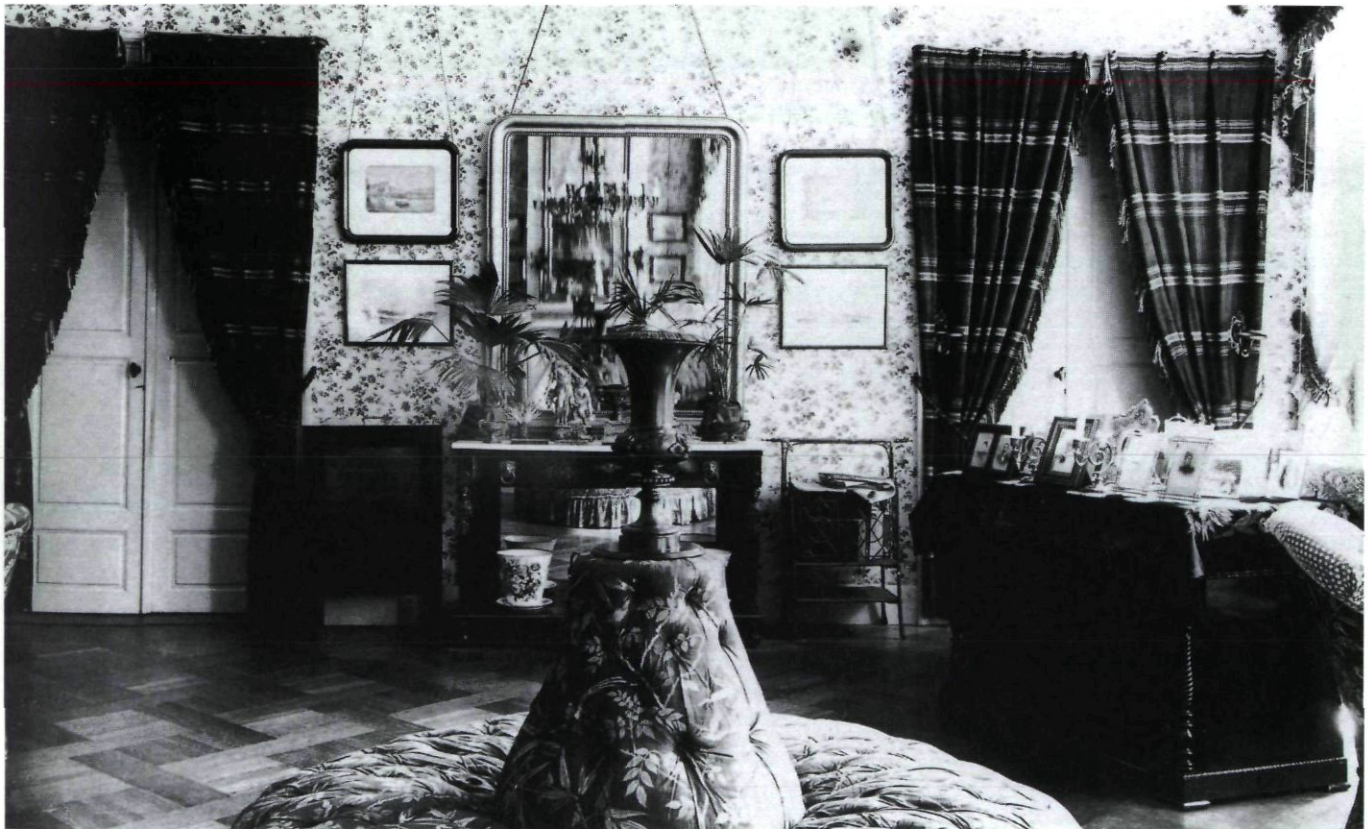
Afb. 20. Kamer Slotzicht (foto collectie Labouchere).

Er bestaan drie foto's van, alle in dezelfde noordwestelijke richting genomen. Eén foto is op een ander moment gemaakt: een portret boven de deur van C.B. Labouchere door Thérèse Schwartze uit 1882 is inmiddels verschenen. Op een van de foto's is nog net een stukje van het beschilderde plafond in Marot-trant te zien. Een opmerkelijk stuk is de 'antieke kast'. Het is de enige keer dat in een inventarislijst een stuk 'antiek' wordt genoemd. Het blijkt een eikenhouten Utrechtse toogkast op bolpoten uit de 17de eeuw te zijn met 'eenige busten' bovenop. Onder de kast ligt een aantal vioolkisten. Een van de twee piano's blijkt daarnaast te staan. De 'schilderijtjes' hangen aan lange koorden aan beide zijden van de spiegel boven de schouw. Het schilderijtje links boven is een gezicht op Zuylestein van de hand van Pierre Antoine Labouchere (1807-1873), een volle neef van Charles Bernhard. Planten ontbreken in dit vertrek. Die zien wij wel in de kamers Slotzicht en het Zomersalon.

Kamer **Slotzicht**⁸⁸ [11] was somberder dan de Studeerkamer. Het behang, de deuren en de portières zijn in donkere tinten uitgevoerd. De gebloemde overgordijnen vormen een licht accent. Op de vloer ligt een vast tapijt. Ook van deze kamer bestaat een foto die naar de noordwestkant is genomen. Tegen de noordwestwand tussen de deuren hangt het al eerder genoemde, prijzige schilderij van Calame dat een rivierlandschap blijkt te zijn. De schoorsteenmantel, kastjes en tafels staan vol met objecten, beeldjes en portretfoto's. Op een tafel

in een hoek voor een deur staat een kamerpalm en op een middentafeltje een vaas met bloemen. Naar mate de eeuw op z'n einde loopt komen steeds meer planten en bloemen in de interieurs voor. Er worden zelfs aparte meubeltjes voor ontworpen zoals houten of ijzeren bloementafels, -standaards en plantenbakken met zinken binnenbakken. In kamer Slotzicht zijn verschillende zitjes, tafels met tafelkleden en stoelen eromheen, een verschijnsel dat na het derde kwart van de 19de eeuw in steeds toenemende mate populair wordt.

In de **Zomersalon** [12] (gordijnen, tapijten en verlichting f160) kon, getuige de aanwezigheid van een orgel, een vleugel, muziekstandaard en -lessenaar gemusiceerd worden. De toehoorders hadden de beschikking over een overvloed aan canapés, fauteuils en stoelen. De centrale verlichting was met een gaskroon. De foto van het Zomersalon is in zuidoostelijke richting genomen en toont de wand met twee deuren naar de kamer Slotzicht. De portières van de deuren zijn gemaakt van een geruite stof. De deurgordijnen zijn veel eenvoudiger dan die in de kamer Slotzicht. De kappen en opgenomen vallen van de vorige kamer ontbreken hier. Tussen de deuren staat een Empire trumeau met twee bronzen groepen, potten met kamerpalmen en 'eenige marmere ornamenten'. Tegen de tegenoverliggende wand - niet gefotografeerd - stond de schoorsteenmantel met een pendule, geflankeerd door twee kandelaars en vier vazen. Op de houten parketvloer lagen enige tapijten die overigens niet te zien zijn op de foto. Een

Afb. 21. De Zomersalon (foto collectie Labouchere).

divan de milieu met jardinière, die in de inventaris 'Ottomane' genoemd wordt, staat midden in de kamer onder de kroon. De ronde divan is bekleed met een gebloemde stof. Op de middenzuil die als ruggesteun diende, staat een vaas met een palm. Dergelijke meubels kwamen in het begin van de 19de eeuw in de mode. Het exemplaar in de Zomersalon dateert uit de jaren zeventig of tachtig van de 19de eeuw.

Op de verdieping van het middengebouw bevonden zich de - niet nader te bepalen - slaapkamers (Slaapkamer, Slaapkamer daarnaast, Zitkamer, Voorslaapkamer, Achterslaapkamer etc.) die behoorlijk, maar niet zo uitbundig gemeubileerd waren als ten tijde van de Huydecopers. Van een van de slaapkamers, die van mevrouw Labouchere-Voombergh, is een foto gemaakt. Op de schoorsteenmantel in Empirestijl staat een pendule onder een glazen stolp. Daarachter een hoge Empire spiegel. Het behang en de gordijnen voor de ramen zijn versierd met hetzelfde gebloemde motief. De bedgordijnen rond het ledikant worden weerspiegeld in de spiegel van de schoorsteenmantel en blijken van dezelfde stof als de gordijnen te zijn vervaardigd. Een bureau met gedraaide poten en een neogotische stoel met een dichte rug en geslingerde kolom-

men ter zijde staan bij het raam. Een commode met een rechthoekige spiegel doet dienst als toilettafel. Op de grond ligt een vaste vloerbedekking. De wanden zijn van een gebloemd behang voorzien. Het is mogelijk dat het de kamer is die in de inventaris van 1897 In een Slaapkamer (achter) genoemd wordt en waarin sprake is van: *Diverse gordijnen, tapijt, spiegel, pendule, schoorsteenornamenten, honderd vijftien gulden f115; Sopha, drie crapeaude, twee stoelen, tafel, twee en veertig gulden f42; Ledikant, matrassen en beddegoed, twee kastjes, kistje, spiegel, bureaucommode, kamerschut, honderd negentig gulden f190.*

Op de bovengang worden vier baden vermeld. Hoe men zich dat moet voorstellen is niet helemaal duidelijk. Tevens waren daar, boven de lagere vleugels van het middendeel, de dienstbodekamers - de knecht sloep in het onderhuis - en verschillende zolders als een kofferzolder, een turfzolder, een vleugelzolder, twee bergzolders en droogzolders voor de was. Op een van de zolders werd het linnengoed bewaard dat nog steeds een hoge kostenpost vertegenwoordigde: *diverse lijnwaden, duizend gulden.* Aangezien de inventaris in oktober is opgemaakt, waren de kachels voor de winter nog niet in de verschillende vertrekken geplaatst. Zij stonden opgeslagen op

Afb. 22. De slaapkamer van mevrouw Voombergh (foto collectie Labouchere).

Reconstructie situatie 1745, omvang van het bezit na aankoop door Cornelis Schellinger in 1745 (gegevens ontleend aan Hugo de Lanoy Meijer)

de turfzolder. Oude meubels waren naar de bergzolders verbannen en op de kofferzolder stonden, afgezien van koffers en kisten diverse gymnastiekwerktuigen.

De functie van het onderhuis was dezelfde gebleven: keuken en kelderruimtes, alsmede een zitkamer voor het personeel die Dienstbodenkamer wordt genoemd.

In de inventaris van 1897 wordt niets medegedeeld over de indeling en het gebruik van de linkerzijvleugel. Deze vleugel werd toen al voor een gedeelte bewoond door een van de dochters, Agnes Henriette Labouchere (1873-1942), die gehuwd was met L.M. Schuurbecque Boeye (1863-1937).⁸⁹ De zich daar bevindende inventarisstukken behoorden niet toe aan de overledene, vandaar dat zij niet worden vermeld. Van de rechterzijvleugel wordt alleen de inhoud van de stallen genoemd. Naast een groot aantal kostbare rijtuigen was dat de plaats voor de beesten, kippen, koeien, een varken en zes pauwen. Voorts werden daar de oranjeboompjes en andere planten opgeslagen.

Het huis in de tweede periode Labouchere van 1897-1924

Van deze periode is een aantal gegevens voorhanden die meer licht werpen op de geschiedenis en de inrichting van het Slot. Uit 1905, 1908 en 1909 zijn op het Zeister gemeentearchief tekeningen van verbouwingen aan de linkervleugel bewaard. In 1913 is een artikel in het tijdschrift *Buiten* gepubliceerd met een groot aantal foto's van het Slot en zijn omgeving, alsmede van vertrekken in de linkerzijvleugel.⁹⁰ Uit 1908 dateren twee lijsten met taxaties, opgemaakt door Frederik Muller en Co. en Johannes Gyselman te Amsterdam, van de inboedel en kostbaarheden behorende tot de nalatenschap van Henrietta Maria Voombergh.⁹¹ In de taxatie van Frederik Muller zijn kostbaarheden als schilderijen en meubelstukken opgenomen. Het 'Zwitscherse meer' van Calame, dat in 1897 nog op f500,- getaxeerd was, was f100,- in waarde gestegen. Dat kan niet gezegd worden van de vier schilderijen van Kruseman in de Grote Zaal (die in 1908 overigens Wintersalon wordt genoemd). Zij werden op slechts f400,- getaxeerd. Dat betekende een aanzienlijke waardedaling sedert 1865, toen, bij de dood van Jan Elias Huydecoper de doeken nog f5000,- waard waren. Het zegt alles over de steeds minder wordende appreciatie van dergelijke schilderstukken.

De eerst bekende verbouwing aan het Slot na de dood van Charles Bernhard betreft de linkerzijvleugel. In 1905 kwam daar een aanbouw door de Zeister bouwkundige L.W.R. Schütz. Hij ontwierp een rechthoekige uitbouw met erker, waarin op de begane grond een kamer met oud-Hollandsche schouw en een balkenplafond kwam, die als eetzaal dienst zou doen, met een pantry daarachter. Op de verdieping van de uitbouw maakte hij een grote kamer met schouw en een badkamer met toilet annex.⁹²

Na de dood van mevrouw Labouchere-Voombergh in 1908 bleef het Slot in bezit van de familie. Het middendeel werd bewoond door René Labouchere. Agnes Henriette Labouchere

en haar echtgenoot L.M. Schuurbecque Boeye bleven de linkerzijvleugel bewonen. Zij kregen daar twee vertrekken in het middendeel bij: de vroegere eetkamer en de biljartkamer, alsmede een deel van de zolder. De rechtervleugel bleef als koets-huis en stal in gebruik en werd als bezit in tweeën gedeeld.

Direct na het overlijden van mevrouw Labouchere diende de bouwkundige Schütz voor L. M. Schuurbecque Boeye bij de gemeente een verbouwingsaanvraag in.⁹³ De grote oranjerie die bijna de helft van de linkerzijvleugel besloeg werd gesplitst. Een dwarswand deelde de ruimte in tweeën, zodat een zitkamer rechts en een salon links tot stand konden komen. Aan beide zijden van de scheidingswand kwam een schouw.

In 1909 wordt de pantry in de aanbouw van 1905, die dan poetskamer heet, op verzoek van L. Schuurbecque Boeye uitgebreid, dit keer door bouwkundige Van Es. Deze uitbouw kwam naast de nieuwe eetzaal.⁹⁴

De indeling van de linkervleugel was nu als volgt. Aansluitend aan en toegankelijk vanuit de Biljartkamer in het middendeel van het Slot volgden de zitkamer met een oud-Hollandsche schouw op zuilen en grote openslaande deuren naar buiten, een salon met een schouw en een blinde deur naar buiten, de hall met schouw en daarachter de trap naar boven, de kleine eetkamer met schouw, de gang met achter de kleine eetkamer de trap naar de kelder, en tenslotte twee kamers met daarachter de nieuwe keuken. De aanbouw met de nieuwe eetzaal uit 1905 kon via de hall, de gang en de salon worden betreden. Op de verdieping waren de slaapkamers. Hier was geen directe toegang tot de zolders van het middendeel.

Alle interieurafbeeldingen in het artikel in *Buiten* betreffen vertrekken in de linkerzijvleugel, met uitzondering van twee opnames van de grote Zaal met de doeken van Kruseman in de vakken.

In de **Zitkamer**⁹⁵, de grootste kamer in deze vleugel, bevond zich tegen de wand met de Biljartkamer een vide, bereikbaar via een omtimmerde trap met toogpanelen in 17de-eeuwse trant. De kamer was voorzien van een samengestelde balklaag waarbij de moerbalken rustten op consoles. De vloer was met tapijten bedekt.

De **Salon**⁹⁶ was helemaal in 16de-en 17de-eeuwse stijl uitgemonsterd. Dit vertrek had eveneens een samengestelde balklaag en een hoge lambrisering van paneelwerk in 17de-eeuwse stijl. De schouw paste daar bij met zijn stenen kariatiden en hermconsoles die een eikenhouten gesneden hoofdgestel droegen. Boven op de uitstekende lijsten van schoorsteenmantel en deuromlijsting waren vazen, borden en andere sierobjecten geplaatst. Terzijde van de haard stonden twee hoge 'middeleeuwse' stoelen en op de grond lagen Perzische tapijten. In een van de hoeken bevond zich een staand horloge. Geen van de aanwezige meubels en objecten detoneerden in deze historische omgeving. Alle waren zij óf de l'époque, óf in dezelfde trant nagemaakt.

De **Hall**⁹⁷ was net zo historisch ingericht als de eerder

Afb. 23. De Zitkamer in de linkerzijvleugel in 1913 (reproductie uit Buiten 1913, p. 32).

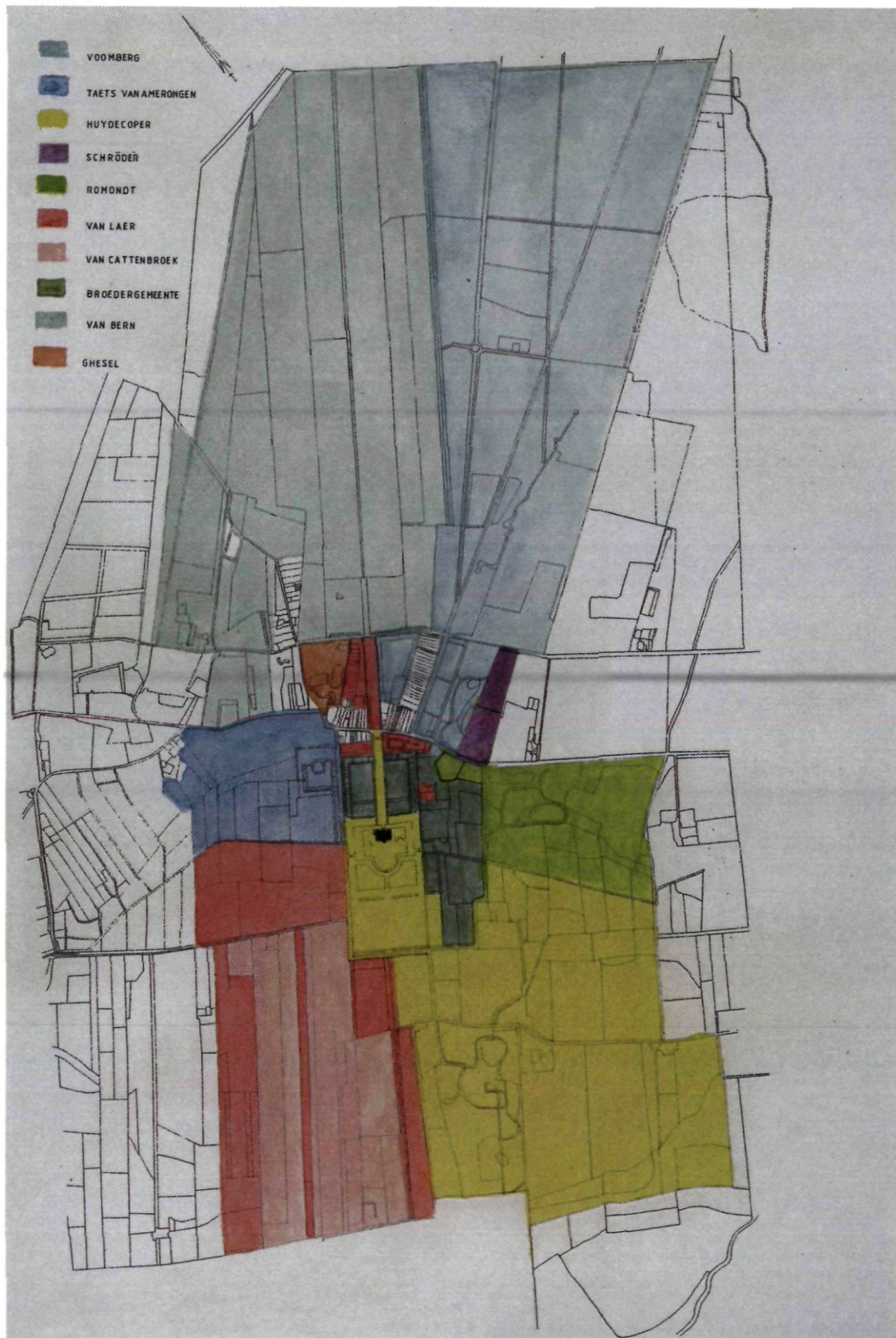
Afb. 24. De Hall in de linkerzijvleugel in 1913 (reproductie uit Buiten 1913, p. 45).

Reconstructie situatie 1818, toestand na de verkoop van de goederen met aanduiding van de namen der nieuwe eigenaars (gegevens ontleend aan Hugo de Lanoy Meijer)

Reconstructie situatie 1830, toestand na de verkoop van de goederen met aanduiding van de namen der nieuwe eigenaars (ontleend aan gegevens van het kadaster)

genoemde kamers. Op de foto's is dat deel van het houten plafond dat zichtbaar is, vlak afgedekt. Ook hier weer een hoge 17de-eeuwse schouw met pullen, borden en vazen op de uitstekende regel. In de schouw haardijzers, een vuurtest en vuurbokken. Tegen de schouwboezem hing een schilderij met een kruisigingvoorstelling. Op de betegelde vloer lag een Perzisch tapijt en voor de haard stond een tafel met stoelen met rieten zittingen van een 17de-eeuws model. De gestucaarde wanden waren behangen met geweien. De grote prent van Stoopendaal met de vogelvlucht van Zeist hing naast een 17de-eeuwse kussenkast. In de wand tegenover de haard stond een kerkbank met twee zetels. Miniatuurkanonnen aan beide kanten gaven nog een extra historisch toets. Een Friese staartklok was tussen de geweien bij de kerkbankjes opgehangen. De verlichting was, hoe kan het anders, met een olielamp. In de hoek naast de kerkbankjes is een radiator van de centrale verwarming zichtbaar, de enige indicatie van de moderne tijd.

De nieuwe **Eetkamer**⁹⁸ in de aanbouw was even historisch van aankleding als de andere vertrekken. De lambrizeringen en deuren met paneelwerk, de borden en pullen op de overstekende lijsten, de schouw met zandstenen pilasters met

beeldhouwwerk en een eikenhouten hoofdstel versierd met een knorrenmotief, de vazen en potten op de kroonlijst, de haardattributen van koper en ijzer, alles ademde een sfeer van vervlogen eeuwen.

In het corps de logis vonden ook veranderingen en vernieuwingen plaats. Het grote trappenhuis is overgeschilderd, maar wanneer is niet bekend.⁹⁹ Dit bleek tijdens de restauratie in de jaren zestig van de twintigste eeuw toen de restaurator Van Bohemen stuitte op diverse lagen verf en vernis.

Moerman, de auteur van het artikel in Buiten, beschrijft de vestibule, de zaal en het trappenhuis in het corps de logis. De Zaal was in zijn artikel tot 'Ridderzaal' gepromoveerd. De door J.E. Huydecoper bestelde schilderijen van Kruseman waren nog steeds aanwezig. Ook het borstbeeld van koningstadhouder Willem III stond op een console in deze zaal. De tekst luidt: *'Wanneer men (...) het "Huis van Zeist" door zijn hoofdingang achter de fraaie portiek betreedt, bevindt men zich onmiddellijk in de ruime vestibule, die doorloopt tot aan de achterzijde van het gebouw. Links van deze vestibule, welker wanden zijn versierd met tal van oude prenten, bevindt*

Afb. 25. De nieuwe Eetkamer in 1913 (reproductie uit Buiten 1913, p 44).

zich de ridderzaal [sic]. Hier wordt het oog direct geboeid door een viertal fraaie schilderijen van Kruseman, die Bijbelsche tafereelen voorstellen. Men ziet daar in beeld gebracht Jezus met Martha en Maria; Jezus, de kinderen zegend; Jezus, het kruis opnemend; Jezus met den rietstaf. Voorts bevindt zich in deze zaal een fraai borstbeeld van den Koning-Stadhouder Willem III, in wiens gunst de Heer van Odijk zich zoozeer verheugen mocht. Onder dit op een console geplaatst beeld prijkt het wapen der Nassau's. Aan de andere zijde van de vestibule vindt men het rijk beschilderde trappenhuis, vanwaar een fraaie trap voert naar de eerste verdieping ... Van de op deze verdieping gelegen biljartzaal uit geniet men een verrukkelijk uitzicht (...).¹⁰⁰ Moerman situeert de biljartzaal dus in de middenruimte op de verdieping. Het lijkt erop dat hij zich in dit opzicht vergist. De biljartkamer bevond zich in het meest linkse vertrek van het middengedeelte. Ondanks het grote aantal foto's van kamers in de linkerzijvleugel wijdt Moerman daar niet over uit dan dat er van binnen veel fraais te zien is. De interpretatie van dat fraais laat hij over aan de lezer.

Het park

Uit 1887 dateert een beschrijving van de buitenkant van het Slot en de tuinen door de wandelende dominee Craandijk.¹⁰¹ Omdat de tijd hem ontbrak om toegang te vragen tot het huis, beperkte Craandijk zich tot de geschiedenis van het huis en de beschrijving van het park. *'De aanleg van het park'*, zo schrijft hij, *'is naar den smaak des tijds veranderd'*. Over de aard der veranderingen laat hij zich niet uit. Hij vervolgt: *'De slottuin, door een breede gracht omringd, heeft prachtig geboomte en een uinemand fraaie waterpartij. Tusschen het trotsche, donkere hout komt de deftige achtergevel ten deele te voorschijn, en zijn de lijnen van het front wat stijf, uit de schoone beukenlaan langs de buitenzijde der gracht vertoont zich het edele huis met zijn' grootschen aanleg als een indrukwekkend geheel, waard om met eere te worden genoemd onder die landgoederen van den eersten rang, die de rijkdom van het voorgeslacht stichtte en de zorg van aanzienlijke bezitters voortdurend in waarde hield...*'. Opmerkelijk genoeg schrijft hij ook nog: *'De "kaskaden en rivier-goden" uit den tuin zijn sedert lang niet meer te vinden'*. Dat dit niet klopte is in het begin reeds opgemerkt. De twee beeldengroepen bij de watervallen stonden ten tijde van de wandeling van Craandijk nog steeds in de tuin. Kennelijk was hij niet in het park geweest, anders had hij ongetwijfeld ook de schietbaan vermeld die C.B. Labouchere in 1885 had laten aanleggen. De baan was zestig meter lang en 2,5 meter breed en lag aan de kant van de Waterige weg. Aan de ene zijde werd de baan begrensd door een stenen muur, aan de andere kant door een rij beuken. Op de schietbaan waren vijf stel houten traversen geplaatst. Aan het eind stond een kogelvang. Een schietbaan was in die jaren populair in Zeist. Ook de eigenaren van de buitenplaatsen Pavia en Wulperhorst kregen in hetzelfde jaar vergunning voor de aanleg van een schietbaan. Op Dijnseburg kwam er een aantal jaren later.¹⁰²

Uit de inventarislijsten van 1897 en 1908 blijkt dat een aan-

zienlijke hoeveelheid en variëteit aan planten in de stallen en de oranjerie 'op de plaats' aanwezig waren. De inventarislijst van 1908 werd op 11 april opgemaakt. De planten stonden toen nog binnen. Naast bomen en boompjes in kuipen waren er heel wat stekken, knollen en bollen in de kas die nodig waren om de tuin in de zomer een bloeiend aanzien te geven. Daarnaast lagen daar allerhande stokken, stutten, matten, latten en houtwerk, ramen van kassen en tuingereedschap om het park tot 'een der mooiste plekjes van het om zijn natuurschoon zo bevoorrechte Zeist' te maken.

Moerman schrijft in Buiten enthousiast over de tuinen met de fraaie aanleg. Veel feitelijke informatie wordt niet verstrekt. Het zijn meer de foto's dan de tekst die dit artikel in Buiten interessant maken: *'Maar wat toch misschien het allermooist is: de omgeving van het Slot met zijn fraai park. De aanleg van dit park is geheel nieuw, zoodat we er niets meer ontwaren van de architectuur uit de dagen van Odijk. ... het nieuwe, dat er voor in de plaats kwam, mag tot een der mooiste plekjes van het om zijn natuurschoon zo bevoorrechte Zeist gerekend worden. Het breede grasveld, welks effenheid hier en daar gebroken wordt door een groepje sierplanten; de in de zomer zoo rijke bloemenhof, waar Flora hoogtij viert; de heldere vijver, waarin dartele eendjes rustig zwemmen, het schilderachtige bruggetje, half verscholen achter het dichte groen; - en om dit schoon geheel de eeuwenoude beuken, welke rechte stammen in lange rijenen staand geschaard tot een heerlijk bosch, waar de geveugeide zangers hun lied jubelen - waarlijk, dit geheel vermag wel den natuurliefhebber te boeien'*.¹⁰³

Het einde van de particuliere bewoning

Op 31 juli 1924 werd het Slot door de familie Labouchere verkocht aan de NV Heemstede Bouw- en Exploitatiemaatschappij. De familie Schuurbecque Boeye was in het begin van de jaren twintig vertrokken naar Oostenrijk en René Labouchere ging in Den Haag wonen. Aangezien de bouwmaatschappij voornemens was het Slot te slopen om ter plaatse villa's te bouwen, of bijna erger nog, in het hoofdgebouw een poort te maken en een weg aan te leggen als verbinding tussen de Nassau-Odijklaan en de Koelaan, besloot de gemeente Zeist op 11 september daaraanvolgend tot aankoop voor f130.000,-, hetzelfde bedrag dat in juli was betaald door de bouwmaatschappij. Daarmee eindigde de particuliere bewoning die het Huys te Zeijst sedert de 17de eeuw had gekend.

Naschrift

De gemeente Zeist zat met het grote gebouw in haar maag. Zij had in 1935 het Slot van binnen wat opgeknapt om het hoofdgebouw geschikt te maken voor het houden van tentoonstellingen, het onderbrengen van een zendingsmuseum en de prenten en schilderijencollectie van Oud-Zeist. Ook bood het Slot ruimte voor een bioscoopzaal en was er het internaat

in gevestigd van het Christelijk Lyceum. In de oorlogsjaren diende het als verblijfplaats van de Gefechtsstand van de Duitse overste Kammhuber. Daarna was het de plaats waar de gearresteerde leden van de NSB werden ondergebracht en weer later kwam het ter beschikking van het Entertainment Committee. De zuidvleugel was in februari 1945 in brand geraakt en ontsierde als ruïne het voorplein.

Van 1946 dagteken een restauratieplan dat beoogde om het gebouw in te richten als representatief gemeentehuis en kantoor voor verschillende gemeentelijke diensten, alsmede tot vergader-, tentoonstelling- en congresruimte. De provincie had op financiële gronden bezwaar tegen het plan. Inmiddels, 1947, moest het Slot op staande voet aan het Rijk verhuurd worden ten behoeve van magazijn en kantooruimte voor de Intendance van het Ministerie van Overzeesche Gebiedsdeelen.¹⁰⁴ De restauratieplannen werden op de lange baan geschoven. Pas tussen 1960 en 1969 werd het volledig uitgewoonde complex gerestaureerd. Dat hield in dat het grootste deel van de 19de- en vroeg 20ste-eeuwse aankleding verdween ten gunste van een 17de-eeuwse vormgeving en afwerking. De uitwendige restauratie werd bepaald door 'vondsten' als een origineel roedenraam, een origineel kruisraam en een origineel tweelicht die uitgangspunt vormden voor de reconstructie van de ramen. Voorts heeft men zich laten leiden door tekeningen en prenten die een 17de of 18de-eeuwse situatie lieten zien zoals de afsluiting van de zijstukken van het corps de logis. Ook hebben (soms summier) vondsten in het werk tijdens de restauratie een rol gespeeld bij de reconstructie. Dat Zeist 'fraaier' gemaakt is dan het oorspronkelijk was - ramen zijn hier en daar verplaatst teneinde een harmonischer gevelindeling te verkrijgen, interieurstukken van elders zijn ingebracht en passend gemaakt en plafondschilderingen zijn bijgemaakt - is het gevolg van de keuze voor een 17de-eeuws ideaalbeeld.

Geraadpleegde archieven

Gemeente Archief Zeist (GAZ)

Het archief van het Huis Zeist 1677-1953
 Het archief huis Beek en Royen
 Het archief Van der Mersch
 Dossier met aantekeningen over het Slot
 Archief der gemeente Zeist 1599-1905 en 1906-1945

Het Utrechts Archief (HUA)

Archief Huydecoper
 De collectie prenten, tekeningen, kaarten en foto's van de Evangelische Broedergemeente te Zeist
 De notariële archieven in de provincie Utrecht (1360) 1560 - 1895

Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist (RDMZ)

Collecties foto's en tekeningen
 Pandsdossiers van het Slot te Zeist

Geraadpleegde literatuur

- Bruin, R.E. de, *Burgers op het kussen. Volkssouvereiniteit en bestuurssamenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813*, Zutphen 1986.
- Buis, J., *Historia Forestis. Nederlandse bosgeschiedenis* deel 2, Utrecht 1985.
- Craandijk, J., *Wandelingen door Nederland*, deel Utrecht, Haarlem 1888.
- Christemeijer, J.B., *Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe, en elders in het Sticht van Utrecht*, II, Schoonhoven 1837.
- Dezalliers d'Argenville, A.J., *La théorie et la pratique du jardinage*, Paris 1760 (Den Haag 1711, 1715 en 1739).
- Doorn in 1832. Grondgebruik en eigendom*, Kadastrale atlas provincie Utrecht 4, Utrecht 1998.
- Eijnden, R. van en Adriaan van der Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst sedert de helft van XVIII eeuw*. Haarlem MDCCCXL (1840).
- Gaasbeek, F., 'Boscultuur. De esthetische aspecten van bosbouw op de landgoederen Zuilenstein en Amerongen', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 2000, (53-102).
- Geheym-schryver van Staat- en Kerke der Vereenigde Nederlanden, beginnende met die van de Provincie Utrecht*, (1759), eerste deel, zevende stuk.
- Groot, A. de en P. Peucker (red.), *De Zeister Broedergemeente 1746-1996. Bijdragen tot de geschiedenis van de herrnhutters in Nederland*, Zutphen 1996.
- Loos, W., 'Cornelis Kruseman, predikend in de woestijn', in: *Bulletin van het Rijksmuseum*, jrg. 39 (1991), nr. 4, 465-484.
- Meerdink, J., 'Beek en Royen (slot)', in: *Bulletin van de Van de Poll-Stichting*, 11e jrg. nr. 1 (maart 1981).
- Meerdink, J., *De kerkzaal en het Broederhuis der Evangelische Broedergemeente te Zeist*, Zeist 1968.
- Meerdink, J., *Johannes de Bosch (1713-1784) en zijn tekeningen van Zeist in het midden der 18e eeuw*, Zeist 1979.
- Meischke, R., 'Het Slot te Zeist', in: *Bulletin KNOB*, zesde serie, jrg. 14 (1961), 33-56.
- Moerman, J.J., 'Het Slot van Zeist', in: *Buiten* 1913, 30-32, 42-46, 54-57.
- Moes, C.D.H., J.P. Baeten, T. Boersma en E. de Jong [red.], *Architectuur als sieraad van de natuur: de architectuurtekeningen uit het archief van J.D. Zocher jr. (1791-1870) en L.P. Zocher (1820-1915)*, Rotterdam 1991.
- Oldenburger-Ebbers, C.S., 'De tuinarchitectuur van de Zochers, deel 1: Inventarisatie van de werken van J.D. Zocher sr. (1763-1817) en J.D. Zocher jr. (1791-1870)', in: *Groen* 46 (1990), nr. 7, 9-13.

Rhoen, R.P.M., 'Aanbesteding van het onderhoud van de tuinen van Slot Zeist in 1771', in: *Cascade* nr. 2 (1999), 39-48.

Rhoen, R.P.M., 'Schieten op Zeist. Oprichting van een schietbaan op een viertal buitenplaatsen', *Cascade* nr.1 (1998), 53-57.

Rhoen, R.P.M., 'De tuinlieden en de kasteleins op het Hof van de Nassaus in Zeist', in: *Seijst*, speciale uitgave (oktober 1999), 13-21.

Rhoen, R.P.M., 'Van Sterrebos tot Koppelgebied', in: *Seijst*, 1993, nr. 3, 25-36.

Schimmel, M.A. en C.L. Temminck Groll, 'Het Zusterplein en het Broederplein van de Evangelische Broedergemeente te Zeist', in: *Bulletin KNOB*, jrg. 69 (1970), 1-13.

Smids, L., *Schatkamer der Nederlandse oudheden; of Woordenboek, behelsende Nederlands steden en dorpen, kasteelen...; verciert met LXII verbeeldingen... meereendeels geteekend door R. Rochman; nevens een bladwyser, in de gedaante van een land-chronyk; tweeden druk vermeerderd met aantekeningen door P. Langendijk, Haarlem 1737 (1711).*

Smit, J.G., 'Het regentengeslacht Wijborgh te Wijk bij Duurstede en Amersfoort', in: *De Nederlandsche Leeuw*, jrg. CXVIII, no. 1-2 (januari-februari 2001), 32-50.

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, XII, (Utrecht), Amsterdam 1772.

Thieme-Becker, *Künstler-Lexicon*, deel V, Leipzig 1911 (1956).

Vermeer, G., *De Sint Heribert of het Witte kerkje te Odijk*, Zutphen 1987.

Visser, I., *Het Slot te Zeist*, Amsterdam/Dieren 1986

Voorst tot Voorst, J.M.W. van, *Tussen Biedermeier en Berlage. Meubel en interieur in Nederland 1835-1895*, 2 delen, Amsterdam 1992

Noten

- 1 Visser, I., *Het Slot te Zeist*, Amsterdam/Dieren 1986, pp.20, 42.
- 2 Publicaties over het Slot van Zeist:
  - Bertoen-Brouwer, D.A., 'De eigenaren / bewoners van het Slot Zeist', in: *Seijst*. Nr. 2 (1986) pp. 23-35.
  - Bunt, A.W. van de, *Het Slot van Zeist*, Zeist 1969.
  - Bunt, A.W. van de, *Willem Adriaan van Nassau, de stichter van Het Slot*, Zeist 1955.
  - Burg, V.A.M. van der, 'Een luiklok van Odijk naar Zeist', in: *Maandblad Oud-Utrecht* Nr. 3 (1990) pp. 29-30.
  - Hardeman, H. en B. Olde Meierink, 'Zeist', in: Olde Meierink, B. [red.] *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 512-516.
  - Korteweg, P.C., 'Het Slot van Zeist', in: *Polytechnisch Tijdschrift*, 1962, pp. 798-806, 834-840.
  - Kretschmar, F.G.L.O. van, 'Samen uit, samen thuis. Een groep Oranje-portretten in Nederland teruggekeerd' in: *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie*, 1968 XXII, pp. 85-94.
  - Meerdink, J., 'Huydecoper, Kruseman en de verdwenen schilderijen in de Willemszaal van het Slot', in: *Seijst*. nr. 3 (1994) p. 53-63.
  - Meischke, R., 'Het Slot te Zeist', in: *Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond*, zesde serie, jrg. 14 (1961) pp. 33-56.
  - Moerman, J.J., 'Het Slot van Zeist', in: *Buiten* 1913, pp. 30-32, 42-46, 54-57.
  - Prins-Schimmel, M. A., 'Het Slot van Zeist', in: *De Woonstede door de Eeuwen heen*, nr. 41 (december 1978), pp. 50-73.
  - Rhoen, R.P.M., 'Aanbesteding van het onderhoud van de tuinen van Slot Zeist', in: *Cascade*, nr. 2 (1999), pp. 39-48.
  - Rhoen, R.P.M., 'De tuinlieden op het Hof van de Nassaus in Zeist', in: *Seijst*. Speciale uitgave (oktober 1999) pp. 13-21.
  - Rhoen, R.P.M., 'Drie erfpachten uit het Slot te Zeist' in: *Seijst*. Speciale uitgave (oktober 1999) pp. 9-12.
  - Rhoen, R.P.M. 'De aanleg van de Koelaan te Zeist', in: *Seijst*. Speciale uitgave (oktober 1999) pp. 22- 30
  - Roeder, M.M.A., 'Enige aspecten van de historie van het Slot te Zeist', in: *Seijst*. nr. 1 (1986) pp. 3-10.
- 3 Struick, J.E.A.L., "Een vorstelijk stuk goet". Een vergeten diplomaat, Willem Adriaan, graaf van Nassau-Odijk, heer van Zeist en Driebergen en zijn landhuis' in: *Jaarboek Oud Utrecht* 1969 pp. 121-159.
- 4 Visser, *Het Slot te Zeist*, Amsterdam/Dieren 1986.
- 5 Wijck, H.W.M., *De Nederlandse buitenplaats*, Alphen aan den Rijn 1983, pp. 127-139.
- 6 Visser, I, 1986, op. cit., p. 103.
- 7 Archief huis Beek en Royen te Zeist, dd. 25 juli 1742 (GAZ).
- 8 Archief Van der Mersch (GAZ), inv. nr. 48 i (betreft de inventaris van Zijdebalen uit 1746): 'Omde Grootte Vijver, Twee groote marmere Vasen op Grotte Pedestallen. NB de Vaasen op Zeijst gekogt'.
- 9 Smids, L., *Schatkamer der Nederlandse oudheden; of Woordenboek, behelsende Nederlands steden en dorpen, kasteelen...; verciert met LXII verbeeldingen... meereendeels geteekend door R. Rochman; nevens een bladwyser, in de gedaante van een land-chronyk; tweeden druk vermeerderd met aantekeningen door P. Langendijk, Haarlem, 1737 (1711), p. 313.*
- 10 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 19.
- 11 In de loop van de geschiedenis is het Slot meermalen van eigenaar gewisseld. Iedere keer als het bezit werd verkocht volgde een (min of meer uitvoerige) omschrijving van huis, tuin en park. Uit de omschrijving van 1767 en het transport van 1768 blijkt dat er nog steeds zes beelden(groepen) in de tuin over waren. In 1772 schreef de Tegenwoordige Staat over de 'twee schoone liggende Reuzen- of Rivier-Gods-beelden' naast de beide cascades. De marmeren tuinbeelden worden in 1817 niet meer genoemd. Ze waren inmiddels verbannen naar de broeierij, zo blijkt uit de inventaris van Johannes van Laer. De minachting voor de oude beelden blijkt eveneens aan de toegedichte waarde: samen met een tuinbank werden zij op f25 getaxeerd, drie gulden minder dan een partij van 24 oude vloerdelen die nog op f28,16 werd getaxeerd. De grote stenen beelden bij de watervallen bleven wel ter plaatse. In 1840 wordt vermeld: 'In eenen Lusthof, bij het dorp Zeist, ziet men twee levensgrootte Stroombeelden, door Albert Xavery. Of deze aan Jan Baptist verwant was, en in welken graad, bleek ons niet'. Geciteerd bij: R. van Eijnden en Adriaan van der Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst sedert de helft van XVIII eeuw*. Haarlem, MDCCCXL (1840).
- 12 De enige beeldengroep die thans nog over is stelt Europa en Afrika voor. De tegenhangers 'Poseidon en Amphitrite' stonden in 1967 aan de oever van de vijver bij de overtuin van Boschoord in Doorn opgesteld, zo vermeldt het panddossier over het Slot bij de RDMZ. In 1968 is door de gemeente Zeist een poging ondernomen om de groep terug te krijgen. De eigenaren voelden daar echter niets voor en namen in 1972 de groep mee naar hun nieuwe woning in Waalwijk aan de Mr. van Coothstraat 8-10.
- 13 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 18 en 19. De koop is gepasseerd voor notaris Maurits Overvest te Utrecht. Uitgezonderd van de koop waren een perceeltje land dat domheer Hendrik Verbeek van Beek en Royen had gekocht en de grafkelder in de kerk van Zeist met de zerk van het geslacht Nassau-Odijk. Ook de ridderhofstad Blikkenburg met zijn boerderijen en landerijen zat aanvankelijk niet in de koop. Schellinger kon die pas een jaar later aankopen. Bij Maurits Overvest werd op 2 november 1746 Blikkenburg met tuin, plantagiën, boomgaarden en duiventil ter grootte van 20 morgen getransporteerd. Op dezelfde dag werd Schellinger door het leenhof van Utrecht beleend met Blikkenburg.
- 14 Groot, A. de en P. Peucker (red.), *De Zeister Broedergemeente 1746-1996. Bijdragen tot de geschiedenis van de herrnhutters in Nederland*, Zutphen 1996, pp. 37, 39, 40-41, 44, 117.
- 15 *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, XII, (Utrecht), Amsterdam 1772, p. 345.
- 16 R. Meischke, 'Het Slot te Zeist', in: *Bulletin KNOB*, zesde serie, jrg. 14 (1961), pp. 33-56. Over de oranjerie zie pagina 36.

- 13 J. Meerdink, *De kerkzaal en het Broederhuis der Evangelische Broedergemeente te Zeist*, Zeist 1968, pp. 5-6.
- 14 *Geheym-schryver van Staat- en Kerke der Vereenigde Nederlanden, beginnende met die van de Provincie Utrecht*, (1759), eerste deel, zevende stuk, pp. 334 en 348 e.v.
- 15 Geheym-schryver, op. cit. 1759, p. 348: 'Men vind die aan de Linkervleugel van het Huys te Zeyst, en is een lange Zaal van omtrent 120 voeten en byna 40 breed, van boven zuiver wit en effen bestreken. Men gaat er door twee Portalen in en uit, zynde die voor de Mannen aan 't boven- en die voor de Vrouwen aan 't benede eynde geschikt. Daar zyn geen zitstoelen, maar alleen Banken zuiver en glad geschaaft, die overlans geplaatst zyn, voor de Gemeente ten gebruyk. De Leeraar, of liever oudste of Bekwamste Broeder, welk nog eenen onder zig heeft, is zyne zitplaats in 't midden aan de Westzyde op een stoel, met een van groen laken of zaay behangen La-tafel voor zig...'
- 16 De gemeentearchivaris van Zeist, Pierre Rhoen was zo vriendelijk mij de gegevens te verstrekken die tot de conclusies over de plaats van de oranjerie hebben geleid.
- 17 Tegenwoordige Staat 1772, op. cit., p. 345.
- 18 M.A. Schimmel en C.L. Temminck Groll, 'Het Zusterplein en het Broederplein van de Evangelische Broedergemeente te Zeist', in: *Bulletin KNOB*, jrg. 69 (1970), pp. 1-13. Voor de plaats van de oranjerie zie pagina 4, noot 3.
- 19 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 38.
- 20 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 46.
- 21 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 23 en 27.
- 22 De klok hangt nog steeds in de dakruiter boven de midenrisaliet aan de voorzijde. Het randschrift van de klok luidt: *Anno Domini 1505. Sanctus Heribertus heischen ich. Gregorius van Trier gois mich*. De klok is vrijwel zeker afkomstig uit de Hervormde kerk van Odijk. In 1593 moest de armlastige gemeente de klok verkopen aan de kerk te Zeist. Die werd in de toren opgehangen. In 1669 schonk de drost van Zeist aan de Hervormde gemeente een nieuwe klok, waarna de oude in het Slot belandde. Zie hierover: G. Vermeer, *De Sint Heribert of het Witte kerkje te Odijk*, Zutphen, 1987, p. 40.
- 23 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 35 en 36.
- 24 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 37.
- 25 Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv. nr. 17.
- 26 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 38: Memorie of gedetailleerde omschrijving eener vrijwillige en aanzienlijke veiling van vaste goederen gelegen onder de gemeente van Zeijst (etc).
De veiling heeft niet plaats gevonden omdat er te laag geboden was. Pas op 14 november 1818 is het goed verkocht aan C.W. Wijborgh uit Nijmegen, later woonachtig te Amsterdam.
- 27 De maquette is vóór 1815 gemaakt, aangezien het pand Zusterplein X er nog op voorkomt. Dat huis is op 13 april 1814 voor afbraak verkocht (HUA, Archief van notaris Jeronimus Mattheus Karsseboom te Zeist, inv. nr. 2992 (1814), acte nr. 50).
Zie voor de wijzigingen aan het Slot in de 18de eeuw ook: Meischke, op. cit. 1961, p. 49.
- 28 Het is niet zeker dat met de 'oude zaal' de Konings- of Willemszaal bedoeld wordt. Om in de mooiste zaal van het Slot een partij afbraak te bewaren lijkt niet logisch. In de verkoopmemorie van 1818 wordt de kamer uiterst rechts ook 'zaal' genoemd. Het blijft echter speculeren om welk vertrek het hier gaat. Hetzelfde geldt voor de 'achterkamer' en de 'rommelkamer'.
- 29 Zie voor gegevens over C.W. Wijborgh: 'Het regentengeslacht Wijborgh te Wijk bij Duurstede en Amersfoort' door J.G. Smit. *De Nederlandsche Leeuw*, jrg. CXVIII, no. 1-2 (januari-februari 2001) pp. 32-50,
Mr. Coenraad Willem Wijborg (1771-1844) bezat achtereenvolgens de kastelen Hoenlo, Zeist en Oud-Alkemade. Hij werd geboren op huis Hoenlo en gedoopt te Olst op 12 mei 1771. Hij studeerde te Harderwijk (13 sept. 1790) en te Leiden (6 mei 1791). In 1799 wordt hij als koopman vermeld. Van 14 november 1818 (aankoop) tot 1 mei 1822 (verkoop) was hij Heer van Zeist.
- 30 HUA, Archief Huydecoper, inv. nr. 1284.
- 31 'Vier mergen Weiland, strekkende van de Blikkenburgsche Vaart, tot aan het volgende Perceel, belend aan de eene zijde de Hofstede den Bunzing genaamd, en aan de andere zijde de Blikkenburgsche Steeg'.
Mr. Otto van Romondt (1770-1837) was onder andere raad van de stad Utrecht en lid van de gedeputeerde Staten.
Archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 38, blad 23, aantekening in de marge;
HUA, Archief van notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324c010 (1818).
- 32 'Een stuk Bouwland, groot omtrent vijf Mergen, gelegen onder de Gemeente van Zeijst aan de Driebergsche Weg, en strekkende van de Driebergsche Weg tot aan de Oude Arnheimsche Weg, belend aan de eene zijde de Watersource van Zeijst, en aan de andere zijde de Tuin en Landen bij de Molen behorende',
Archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 38
- 33 HUA, Archief van notaris Jeronimus Mattheus Karsseboom te Zeist, inv. nr. 2996 (1818-1819), acte nr. 147.
De protestantse edelman J.P.C.H. van Renesse van Wilp, heer van Vliet (1753-1820) was in 1795 maire en algemeen aanklager van de stad Utrecht. Vervolgens maakte hij carrière in het leger. In 1775 huwde hij met de Amsterdamse regentendochter Sara Cornelia Straatman (zie: R.E. de Bruin, *Burgers op het kussen*, Zutphen 1986, 209. Met portretten van de beide echtelieden).
- 34 Voombergh had al eerder, op 21 juli 1825, voor f10.835,- vier percelen grond met enige opstallen, bos en bouwland uit het oude Van Laerbezit gekocht waar hij zijn nieuwe zomerhuis Hoog Beek en Royen liet bouwen. Albert Voombergh was van geboorte Amsterdammer en had Agnes Henriette van Loon gehuwd. Na de omwenteling had zijn schoonvader Jan Willem van Loon zijn woonstee van Amsterdam naar de stad Utrecht verplaatst en bewoonde sedert 1804 met zijn gezin het huis Janskerkhof 25. Om in de zomer buiten te kunnen wonen kocht Van Loon in 1810 de Biltse buitenplaatsen Vollenhoven en Beerschofen van de erven P. de Smeth. Lang hield hij het niet in bezit: in 1815 deed hij beide plaatsen van de hand. Hij verhuisde in de zomer richting Zeist. Daar huurde hij vanaf 1815 Schaerweijde, eigendom van de Zeister burgemeester Van Bern. Albert Voombergh trouwde in 1821 te Zeist, dus het was niet zo vreemd dat hij daar zijn buitenplaats stichtte toen de gelegenheid zich voordeed.
HUA, Archief van Gerrit van Steijn van Hensbroek te Zeist, inv. nr. 3000 (1825), acte nr. 441.
Over Voombergh: vriendelijke mededeling van A.J.A. Labouchere.
- 35 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 41.
- 36 De koopsom werd betaald op 22 april 1819 in tegenwoordigheid van notaris G.H. Stevens te Utrecht.
HUA, Archief van notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324 c 011 (1819), acte dd. 22 april 1819, f. 245 r. - f. 246 v.
- 37 Jacob Hendrik Leonard Sweerts de Landas (1797-1877), onder andere lid van de Provinciale Staten van Gelderland was in 1816 getrouwd met de oudste dochter van Coenraad Willem Wijborgh, Gerbrechta Johanna Wijborgh. Hun eerste kind werd in 1820 op het Slot geboren.
- 38 HUA, Archief van notaris Jeronimus Mattheus Karsseboom te Zeist, inv. nr. 2995 (1817), acte nr. 172, dd 4 februari 1817, behelsende een 'Inventaris en beschrijving van de meubelen en roerende goederen, linnen, goud, zilver, kleren en lijfgood, papieren en effecten van Johannes van Laer, woonachtig op het Broederplein en ook daar gestorven'.
- 39 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 38: Memorie of gedetailleerde omschrijving eener vrijwillige en aan-

- zienlijke veiling van vaste goederen gelegen onder de gemeente van Zeijst (etc).
- 40 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 41.
- 41 HUA, Archief van notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324 c 022 (1830), acte nr. 7617.
- 42 De nummers achter de tekst corresponderen met de nummers op de afgebeelde plattegronden.
- 43 Het is niet zeker dat met de 'oude zaal' de Konings- of Willemszaal bedoeld wordt. Om in de mooiste zaal van het Slot een partij afbraak te bewaren lijkt niet logisch. Bovendien zal de Koningszaal zeker bij de verhuur van het Middelgebouw gezeten hebben. In de verkoopmemorie van 1818 wordt de kamer uiterst rechts ook 'zaal' genoemd. Het blijft echter speculeren om welk vertrek het hier gaat. Hetzelfde geldt voor de 'achterkamer' en de 'rommelkamer'.
- 44 De douairière Craeijvanger is naar alle waarschijnlijkheid Sophia Florentine Hovy (1750-1830), echtgenote van mr. Willem Craeijvanger (1737-1806). Hun zoon mr. Gijsbert Christiaan Craeijvanger, heer van Schagen en Den Engh was getrouwd met een zuster van Agnes Voombergh-van Loon (vriendelijke mededeling van A.J.A. Labouchere).
- 45 Aantekeningen over het Slot, dossier aanwezig GAZ.
- 46 Vriendelijke mededeling van A.J.A. Labouchere.
- 47 Welke Iddekinge het hier betreft is niet zeker. Misschien mr. Tjaerd Anthony van Iddekinge (1756-1837) die na 1814 zijn loopbaan in Amsterdam had beëindigd en lid was van de Hollandse ridderschap. Ondanks het feit dat hij in 1837 op Randenbroek bij Amersfoort zou overlijden zijn in het oog lopende Stichtse connecties van de familie Iddekinge niet aangetoond.
- 48 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 42. De vorige huurder van het 'Middelgebouw', Mr. Otto van Romondt, had in 1818 voor f5000,- uit de boedel van Van Laer een stuk grond gekocht ten oosten van het Slot waar hij na 1819 een huis en park met de naam 'Schoonoord' had laten aanleggen. Bij de verkoop van de goederen in 1830 kon Van Romondt nog een stuk bij de Blikkenburgerlaan tussen Klein Schoonoord en een weiland van de Broedergemeente bijkopen, waardoor zijn bezit zich uitstrekte langs beide zijden van de Blikkenburgerlaan tot aan de Bilkenburgervaart.
(HUA, Notarieel archief, notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324 c 022 (1830), acte 7621).
- 49 Vermelding van een brouwerij al in 1715. Zie hiervoor: R.P.M. Rhoen, 'De tuinlieden en de kasteleins op het Hof van de Nassaus in Zeist', in: *Seijst*, speciale uitgave (oktober 1999), 16.
- 50 Zie voor erfpachttuigifte aan de Broedergemeente: HUA, archief van notaris Karsseboom te Zeist, inv. nr. 2996 acte 134, dd 4-10-1818.
- 51 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 44.
- *Midden Slot: verhuurd aan (nu wijlen) F. Stapert tot 1 mei 1832 en drie jaren op zicht f1400;*
- *Rechter Inhoekvleugel: verhuurd aan de Weduwe Kien tot 1 mei 1831 en twee jaren op zicht f800;*
- *Rechter Hoekvleugel: verhuurd aan de Wed. Berg van Dussen tot 1 mei 1830 f600;*
- *Linkervleugel: thans onverhuurd;*
- *de Moes- en Broeituin: verhuurd aan H. Snel tot 1 februari 1832 f150;*
- *'t Tuinmanshuis: verhuurd aan H. Snel tot 1 Februari 1832 f75;*
- *de Boomgaard: verhuurd aan I. Gussecloe tot 1 mei 1830 f75;*
- *de Weijerij op de Koesteeg op Agterlaan: verhuurd aan J. van den Brink, zonder contract tot 15 april 1830 f10;*
- *Een Losplaats in het agterbosch bij de brug naar de Brouwerij: verhuurd aan J. Stoetweghen zonder contract tot Mei 1830 f10;*
- *de Weijerij op de Grasperken voor het Slot: verhuurd aan de Zeister Gemeente tot 1 Februari 1832;*
- *de Waterkelder onder de Linkervleugel: Verhuurd aan de Erven*
- Verdonk zonder contract tot 1 mei 1830 f20;*
- *Wulperhorst voor overzicht over de Agterlaan: met wijlen Vrouwe I.H. van Harskamp tot 16 september 1837 f21;*
- *de Jagt: verhuurd aan D.W.J. Strick van Linschoten tot de sluiting van het Jagt seizoen in 1830 f107.*
- 52 Ingekleurde kopergravure, 607 x 464 mm, 'Plan van Zeist', I. Petersen delt. C. Forsell Sculpt. (HUA, Inventaris van de collectie prenten, tekeningen, kaarten en foto's van de Evangelische Broedergemeente te Zeist, inv. nr. 317).
- 53 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 19.
- 54 Deze piramide was een tuinornament. Visser situeert de 'Piramide' op de kruising van de huidige Krakelingweg met de Verlengde Slotlaan, aan het eind van de aanleg. Visser, 1986, op. cit., p. 28.
- 55 Groot, A. de en P. Peucker (red.), 1996, op. cit., 46-48. Hier ook een afbeelding van omstreeks 1760 van de grote kom die nog niet gedempt was, met aan weerszijden de begraafplaatsen.
- 56 Zie voor Johannes de Bosch en zijn oeuvre: J. Meerdink, *Johannes de Bosch (1713-1784) en zijn tekeningen van Zeist in het midden der 18e eeuw*, Zeist 1979.
- 57 Geheym-schryver, op. cit. (1759), pp. 333-334.
- 58 Meerdink, 1979, op. cit., afbeeldingen 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18 en 20.
- 59 Zie over dit onderwerp: R.P.M. Rhoen, 'Aanbesteding van het onderhoud van de tuinen van Slot Zeist in 1771', in: *Cascade* nr. 2 (1999), pp. 39-48.
- 60 Tegenwoordige Staat, 1772, op. cit., pp. 345-346.
- 61 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 38, pp. 13 e.v.
- 62 A.J. Dezalliers d'Argenville, *La théorie et la pratique du jardinage*, Paris 1760 (Den Haag, 1711, 1715 en 1739), hoofdstuk VI; J. Buis, *Historia Forestis. Nederlandse bosgeschiedenis* deel 2, Utrecht 1985, pp. 553-554.
Zie voor een korte biografie van Dezalliers d'Argenville: F. Gaasbeek, 'Boscultuur. De esthetische aspecten van bosbouw op de landgoederen Zuilenstein en Amerongen', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 2000, (53-102), p. 102, noot 62.
- 63 A.J. Dezalliers d'Argenville, op. cit., hoofdstuk IV; J. Buis, 1985, op. cit., pp. 554-555.
- 64 Volgens de Memorie van 1818 bedroegen de houtopbrengsten in totaal f 1855 per jaar.
- 65 Zie hiervoor ook de situatie op Zuylestein in de 17de eeuw bij: F. Gaasbeek, 2000, op. cit., pp. 64 en 65.
- 66 Uitvoerig hierover: J. Buis, 1985, op. cit., pp. 764-785.
- 67 Zie hiervoor: *Doorn in 1832. Grondgebruik en eigendom*, Kadastrale atlas provincie Utrecht 4, Utrecht 1998, pp. 39-40.
- 68 HUA, Archief van notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324 c 022 (1830), acte nr. 7617.
- 69 HUA, Archief van notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324 c 022 (1830), acte nr. 7618:
'Het Groote zeer uitgestrekte en tot de Jagt afgepaalde Bosch van Beek en Rooijen met zware Beuken en Eikenboomen en vakken met eiken stek beplant;
Item eene moestuin, groote zware laan en hakhout met de halve zoogenaamde Kippenlaan, diverse andere lanen, vijvers, kommen en bergen beplant met Eiken, Beuken en Sparre Boomen, diverse jonge Sparreboschen en een aantal Bunders beplant met jonge eiken stek mitsgaders diverse Bunders met zwaar eikenhout beplant
Verder eene woning in hetzelfde Bosch gelegen en gemerkt Numero 211
Eene groote, ruime en voor weinige jaren nieuw opgebouwde houten koetshuis en stallinge voor vier paarden, voorzien van eene pomp en ruime hooizolder boven deseolve met de grond ter grootte van vier roeden acht en zestig ellen, zeven en dertig palmen, staande en gelegen aan de Zeister Straatweg belend aan de eene zijde de grond aan Jan Smit in een erfpagt uitgegeven en aan de andere zijde

- de Heer Kooper*’.
- Voomberghs terrein besloeg toen een lange reep grond dat aan de noordwestkant van de Dribergseweg werd begrensd door de Jufferstraat, de Slotlaan (uitgezonderd de huizen aan Nooitgedacht), de Tweede Hogeweg, de Krullelaan, de Prof. Lorentzlaan tot aan de Krakelingweg en aan de zuidoostkant door de Charlotte de Bourbonlaan en de lange rechte boslaan die in het verlengde daarvan ligt.
- 70 Zie: R.P.M. Rhoen, ‘Van Sterrebos tot Koppelgebied’, in: *Seijst*, 1993, nr. 3, p. 27.
- 71 HUA, Archief van notaris G.H. Stevens te Utrecht, inv. nr. U 324 c 022 (1830), acte nr. 7620.
- 72 HUA, archief Huydecoper, inv. nr. 1284.
- 73 HUA, Archief van notaris van Diggelen te Zeist, inv. nr. 3047, acte nr. 429 (Zeist 22-8-1865): Taxatie van de goederen van de overleden Jan Elias Huydecoper op 22 augustus 1865.
- Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 46: Notitie van de Hooge en vrije Heerlijkheid van Zeyst, etc. Gedrukte verkoopcatalogus uit 1867.
- 74 Zie hiervoor: Meischke, op. cit., 1961, p. 49.
- 75 Archief van de gemeente Zeist, bouwaanvraag dd 25 april 1908, met tekeningen.
- 76 W. Loos, ‘Cornelis Kruseman, predikend in de woestijn, in: *Bulletin van het Rijksmuseum* jrg. 39 (1991), nr. 4, pp. 465-484. Zie voor de Zeister doeken: pp. 478-479.
- 77 Nanking is een dichte en vaste soort katoen, bruin- tot roodachtig geel van kleur en zeer duurzaam van kwaliteit, oorspronkelijk afkomstig van Nanking, vandaar de naam. In Europa maakte men de stof na en kleurde de katoen daarbij kunstmatig geel. Zie hiervoor: J.M.W. van Voorst tot Voorst, *Tussen Biedermeier en Berlage. Meubel en interieur in Nederland 1835-1895*, Amsterdam 1992, deel II, p. 459.
- 78 Glasgordijnen of vitrages waren vervaardigd van tule of neteldoek. Deze gordijnen belemmerden het inkijken. Na het midden van de 19de eeuw worden deze gordijnen steeds meer gedecoreerd. Valgordijnen, stores of zongordijnen waren meestal van linnen of katoen. Overgordijnen, ook meubelgordijnen genoemd, waren dikwijls van dezelfde kleur en stof als het behang en de bekleding van de meubels: zijde, fluweel of wol (saai, merinos, laken). Katoenen gordijnen, vrolijk van kleur en bedrukt met een bloempatroon hoorden thuis in vertrekken als een damessalon, een tuinkamer en een slaapkamer. Ondergordijnen, ook wel raamgordijnen genoemd waren meestal van wit neteldoek of van kant. Diverse combinaties met gordijnen waren mogelijk. De zware overgordijnen werden opgehouden met embrasses, manchetten van stof of gedraaide koorde die bevestigd werden aan metalen of houten bewerkte knoppen. Zie verder over dit onderwerp: J.M.W. van Voorst tot Voorst, 1992, op. cit., deel II, pp. 136-138.
- 79 HUA, archief Huydecoper, inv. nr. 718: Stukken betreffende de afwikkeling van de nalatenschap van Jan Elias Huydecoper, 1865-1866.
- 80 Zie voor J.D. Zocher jr.: C.S. Oldenburger-Ebbers, ‘De tuinarchitectuur van de Zochers, deel I: Inventarisatie van de werken van J.D. Zocher sr. (1763-1817) en J.D. Zocher jr. (1791-1870)’, in: *Groen* 46 (1990), nr. 7, pp. 9-13, alsmede: Moes, C.D.H., J.P. Baeten, T. Boersma en E. de Jong [red.], *Architectuur als sieraad van de natuur: de architectuurtekeningen uit het archief van J.D. Zocher jr. (1791-1870) en L.P. Zocher (1820-1915)*, Rotterdam 1991.
- 81 Christemeijer, J.B., *Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe, en elders in het Sticht van Utrecht*, II, Schoonhoven 1837, pp. 123 e.v.
- 82 Het archief van het Huis Zeist 1677-1953 (GAZ), inv. nr. 46.
- 83 Herengracht 547 was met beide buurhuizen 545 en 549 in 1815 gekocht door A.G. Rente Voombergh, een tante van Henriette. Zij erfde het complex in 1866 en bewoonde het middelste huis tot 1895. Daarna was het de winterwoonstee van hun zoon René. De nummers 545 en 549 zijn altijd verhuurd geweest. Het complex is in 1908 met het koetshuis aan de Reguliersdwarstraat verkocht en in 1910 gesloopt (vriendelijke mededeling van A.J.A. Labouchere).
- 84 De foto’s zijn gemaakt door Alfred Joan Labouchere, zoon van Charles Bernhard. Zij worden bewaard op het gemeentearchief van Zeist en zijn afdrucken van glasplaten in bezit van de familie Labouchere.
- HUA, Archief van notaris A. Vosmaer te Zeist, inv. nr. 377 (juli-dec. 1897) acte nr. 5290, dd 15 oktober 1897.
- 85 Moerman, J.J., ‘Het Slot van Zeist’, in: *Buiten* 1913, pp. 30-32, 42-46, 54-57.
- 86 Alexandre Calame (1810-1864) was een schilder uit een Zwitsers kunstenaarsgeslacht die zich met name had toegelegd op schilderijen met afbeeldingen van het Zwitserse berglandschap en Italiaanse meren. Hij had een grote productie (alleen al in het jaar 1846 maakte hij 26 schilderijen) en zijn afzetgebied strekte zich uit over heel Europa. Hij werkte veel op bestelling. Het Zeister exemplaar, Zwitsersch Meer genaamd, stuurde hij in november 1847 naar Jan Willem van Loon die het met een gedicht zou aanbieden aan zijn bruid Philippina Constantia Isabella Voombergh. Zij was een van de zusters van Henriette Labouchere-Voombergh. Hoe het schilderij van de ene zuster aan de andere gekomen is, is niet bekend. In 1908 wordt het op f600,- getaxeerd na het overlijden van Henriette Labouchere (vriendelijke mededeling van A.J.A. Labouchere). Voor Alexandre Calame zie: Thieme-Becker, *Künstlerlexicon*, deel V, Leipzig 1911 (ongewijzigde herdruk 1956), pp. 368-370.
- 87 Zie voor vuurschermen in de 19de eeuw: Van Voorst tot Voorst, 1992, op. cit. pp. 684-687.
- 88 ‘Slotzicht’ was de naam van het buiten in Vreeland aan de Vecht waar de grootvader van Henriette, Dirk-Jan Voombergh en daarna haar tante en peetmoeder Henriette Maria Voombergh (1805-1860) hebben gewoond. Waarschijnlijk stond in deze kamer meubilair dat van Slotzicht afkomstig was.
- 89 Zij betaalden f600,- per jaar met stilzwijgende verlenging. Daarvoor hadden ze ter beschikking een kelder en keuken, vier kamers op de begane grond, vier kamers en een badkamer met een volledige badinrichting voor koud en warm water op de verdieping, twee meidenkamers, een strijkkamer en een garderobe op de zolder. Achter de salon een terras waaronder een brandstofkelder. De huur was exclusief de kosten voor gas, water en gemeentebelasting (vriendelijke mededeling A.J.A. Labouchere).
- 90 Moerman, J.J., ‘Het Slot van Zeist’, in: *Buiten* 1913, pp. 30-32, 42-46, 54-57.
- 91 Verkregen door vriendelijke bemiddeling van A.J.A. Labouchere.
- 92 Archief van de gemeente Zeist, bouwaanvraag dd 15 november 1905, stuk 145, met tekening.
- 93 Archief van de gemeente Zeist, bouwaanvraag dd 25 april 1908, met tekeningen.
- 94 Archief van de gemeente Zeist, bouwaanvraag dd 6 april 1909, met tekening.
- 95 Afgebeeld in *Buiten*, 1913, p. 32.
- 96 Afgebeeld in *Buiten*, 1913, pp. 31 en 45.
- 97 Afgebeeld in *Buiten*, 1913, pp. 32, 45 en 57.
- 98 Afgebeeld in *Buiten*, 1913, pp. 44 en 46.
- 99 Visser, I., 1986, p. 143.
- 100 Moerman, J.J., *Buiten*, 1913, op. cit. pp. 42-43.
- 101 Craandijk, J., *Wandelingen door Nederland*, deel Utrecht, Haarlem 1888, pp. 195-198.
- 102 Rhoen, R.P.M., ‘Schieten op Zeist. Oprichting van een schietbaan op een viertal buitenplaatsen’, *Cascade*. Nr.1 (1998), pp. 53-57.
- 103 *Buiten*, 1913, p. 54.
- 104 Visser, I., 1986, op. cit., pp. 107-108.